

MAI - JUIN 2025
N° 257

ԱՐԶԱԿԱՆԿ

ARTZAKANK - ECHO

Bimestriel bilingue publié à Genève

DANS L'ATTENTE D'UN DIALOGUE CONSTRUCTIF ET CIVILISÉ!

Բովանդակություն

- Էջ 4** – Եդուարդ Ալագ Սարկաազ
Դաւիթեանի յիշատակին
Էջ 5 – Հանդիպում գրագետ Գրիգոր
Պըլլտեանին հետ՝ Ժընեւի
համալսարանէն ներս
Էջ 9 – Սեն ու Uncle Nubar-ը՝ Նոր
հայեր Հոլիվուտի մէջ
Էջ 16 – Մատենադարանում հիմնուել
է ձեռագրերի վերականգնման թղթի
արտադրութիւն՝ տեղական հումքով
Էջ 19 – Փախստականներ,
իրաւունքներ, գործողութիւններ,
պատասխանատուութիւն եւ
յիշողութիւն
Էջ 20 – Տաթևի Մեծ Անապատում
յայտնաբերուել է խարիսխ, քարե
օճախ, ջնարակապատ թափիկի
բեկոր
Էջ 22 - Ժնեւ և Լեման շրջանի Սուրբ
Յակոբ Եկեղեցւոյ լուրեր

Sommaire

- P. 2** – Lancement à Berne de
l'initiative de paix suisse sur le Haut-
Karabagh
P. 6 – Conférence «*Freedom of
Religion : Preservation of Armenian
Religious, Cultural and Historical
Heritage in Artsakh / Nagorno
Karabakh*»
P. 10 – Destruction et appropriation
du patrimoine arménien d'Artsakh :
Histoire, méthodes et objectifs –
Interview avec Sahag Sukiasyan
P. 12 – Hommage à Baba (à la
mémoire de Yetvart Tavitian
(Davutoglu)
P. 13 – Sanahin: La danse comme
acte de transmission
P. 14 – Entre patrimoine, design et
innovation; l'Arménie au coeur des
expositions internationales
P. 17 – Deux Isabelle et ... deux Léon
en un!
P. 20 – Vient de paraître : Roupén
Sévag, le poète assassiné
P. 23 - Nouvelles de l'École Topalian
P. 24 - Nouvelles de l'UAS

Le mois de juin 2025 restera sans doute l'une des pages les plus honteuses pour les autorités politiques et spirituelles arméniennes. Alors que les regards du monde entier étaient tournés vers l'Iran, redoutant les conséquences désastreuses que pourraient entraîner les attaques par Israël puis les États-Unis contre les installations nucléaires de ce pays, l'Arménie voisine était le théâtre de tensions qui ont marqué nos esprits à jamais.

14 novembre 2018
(Crédit : Primeminister.am)

En effet, pendant cette même période, nous avons assisté avec stupéfaction à des échanges d'accusations et d'injures vulgaires entre les dirigeants politiques d'Arménie, représentés principalement par le Premier ministre, et le clergé dans les hautes sphères de l'Église apostolique arménienne. Les révélations graves et les arrestations qui en ont suivi ont fait l'objet de prises de position de part et d'autre laissant planer le doute sur le respect des droits à un procès équitable.

Les protagonistes de ces actes se sont non seulement discrédités aux yeux de la population mais ont également porté atteinte à la crédibilité à la fois du pouvoir en place et du Saint Siège.

Malheureusement un nombre de médias arméniens ont abondamment diffusé ces déclarations scandaleuses en jetant de l'huile sur le feu. Pire encore, certaines agences de presse internationales les ont relayées sous des titres sensationnels, ces mêmes agences qui font régulièrement la sourde oreille aux violations commises par l'Azerbaïdjan contre le peuple arménien.

Il faudra mettre un terme à cette situation inadmissible au plus vite et entamer un dialogue constructif et civilisé entre l'État et l'Église, un dialogue basé sur la non-ingérence réciproque dans les affaires de l'autre comme prévu par la Constitution de la République d'Arménie. Les citoyens.n.e.s arménien.n.e.s attendent de leurs autorités qu'elles concentrent leurs efforts sur les défis internes et externes notamment en matière de sécurité et de respect de l'état de droit. Quant à l'Église, elle a un rôle important à jouer exclusivement dans la vie spirituelle et sociale du pays sans se mêler à la politique. Il est à espérer que les hauts fonctionnaires arméniens et les représentants de l'Église apostolique arménienne s'abstiendront de tout acte et de toute déclaration irresponsable et indigne de notre société à l'avenir. ■

M.S.

Avec les compliments de
TAVITIAN
Atelier de sertissage

TAVITIAN S.A. - 18, ch. des Aulx - 1228 Plan-Les-Ouates - Téléphone 022 346 93 02 - Fax 022 346 93 04
tavitian@bluewin.ch

LANCEMENT À BERNE DE L'INITIATIVE DE PAIX SUISSE POUR LE HAUT-KARABAGH

Le 26 mai 2025, une commission parlementaire suisse multipartite réunie à l'hôtel Kreuz à Berne, a lancé l'Initiative de paix suisse pour le Haut-Karabagh (www.swisspeacekarabakh.com).

La commission est composée de 19 députés du Parlement fédéral de tous horizons politiques, unis dans leur volonté «de soutenir une solution politique durable au conflit entre l'Azerbaïdjan et la population arménienne déplacée du Haut-Karabagh».

Cette initiative est basée sur la motion 24.4259, adoptée par les deux chambres fédérales, qui demande au Conseil fédéral d'organiser un forum international de paix sur le conflit du Haut-Karabagh afin de faciliter un dialogue ouvert entre l'Azerbaïdjan et les représentants des Arméniens du Haut-Karabagh et de négocier leur retour collectif, en toute sécurité, chez eux.

«Le lancement de ce comité est une étape importante vers la concrétisation de cet engagement» a déclaré le conseiller national Stefan Müller-Altermatt (Parti du Centre, SO, co-président du Groupe d'amitié parlementaire Suisse-Arménie). Il a souligné le rôle «extrêmement important» de la Suisse dans la défense des droits humains des Arméniens du Karabagh qui, à la suite de l'invasion et pendant le blocus de neuf mois qui l'a précédée, ont été «affamés, menacés et déportés» par l'Azerbaïdjan.

MM. Erich Vontobel, Sarkis Shahinian, Vartan Oskanian et Joël Veldkamp (© CSI)

Son collègue parlementaire Erich Vontobel (UDF, ZH) a raconté comment, lors d'un voyage en Arménie en 2024, il a rencontré des réfugiés du Haut-Karabagh. Ceux-ci lui ont demandé de les aider à obtenir le droit de rentrer chez eux. De retour en Suisse, M. Vontobel a déposé une motion en faveur d'un forum de paix à la Commission de la politique extérieure du Conseil national, qui a été acceptée par le Conseil national et le Conseil des États. «La situation actuelle dans le Caucase du Sud est explosive», a expliqué Erich Vontobel. «Les Armé-

niens craignent que l'Azerbaïdjan ne conquière l'Arménie après le Haut-Karabagh. Il est donc nécessaire de faire preuve de vigilance et de faire un pas vers la paix et le dialogue. C'est précisément l'objectif de l'Initiative suisse pour la paix. Le forum pour la paix doit être organisé maintenant!»

Dans une vidéo, Vartan Tadevossian, ancien ministre de la Santé du Haut-Karabagh, directeur d'un centre de réhabilitation, a décrit le stress psychologique que l'invasion azerbaïdjanaise et l'expulsion ont provoqué chez les personnes handicapées.

«Dans un environnement qui leur est totalement étranger [en Arménie], ils ne trouvent plus rien qui soit adapté à leur situation, a déclaré M. Tadevosyan. Je demande aux parlementaires suisses de faire tout ce qui est en leur pouvoir pour que le forum de paix et le retour dans leur patrie deviennent réalité.»

Vartan Oskanian, ancien ministre des Affaires étrangères de l'Arménie et actuel président du Comité pour la défense des droits fondamentaux du peuple du Haut-Karabagh, a également souligné la dimension humaine du conflit. «Les gens veulent simplement rentrer chez eux», a-t-il déclaré. Il a renvoyé à une décision de la Cour internationale de justice ainsi qu'à deux résolutions du Parlement européen qui exigent toutes le respect du droit au retour.

Erich Vontobel
Coprésident du comité

Stefan Müller-Altermatt
Coprésident du comité

Sarkis Shahinian, secrétaire général du groupe d'amitié parlementaire Suisse-Arménie, et le conseiller aux États Carlo Sommaruga (PS, GE) ont rappelé que la Suisse assumera la présidence de l'OSCE en 2026. Pour cette raison également, la Suisse pourrait «jouer un rôle fondamental dans la mise en place d'un forum de paix au Haut-Karabagh». >>>

ԱՐԶԱԿԱՆԳ

www.artzakank-echo.ch

6 numéros par année
Prix d'abonnement annuel: CHF 30.-

58, Rue de la Terrassière - 1207 GENEVE

CCP 12-17302-9

IBAN CH07 0900 0000 1201 7302 9

Responsable de publication: Maral Simsar
Tél. + 41 (0)78 892 93 31
artzakank@yahoo.com

LANCEMENT À BERNE DE L'INITIATIVE DE PAIX SUISSE POUR LE HAUT-KARABAGH

➤➤➤ M. Shahinian a appelé la Suisse à soutenir l'activation du «mécanisme de Moscou» de l'OSCE, qui soumettrait l'Azerbaïdjan à une enquête internationale sur le nettoyage ethnique du Haut-Karabagh et l'emprisonnement et la condamnation illégaux de vingt-trois Arméniens: *«L'application du mécanisme de Moscou renforcerait l'OSCE et créerait un précédent pour les crises humanitaires futures.»*

Joel Veldkamp, responsable des communications internationales de *Christian Solidarity International*, a noté que la communauté internationale n'avait pas été capable ou n'avait pas voulu réagir efficacement à l'escalade de la violence au Haut-Karabagh. Mais il y avait des signes d'un *«nouvel appétit pour la paix et la coopération»*. *«Toutes les grandes puissances - les États-Unis, l'Union européenne, le Royaume-Uni et la Russie - ont intérêt à éviter une nouvelle guerre dans le Caucase et à établir une paix durable»*, a-t-il déclaré.

Jean-Luc Addor
UDC

Gerhard Andrei
Les Verts

Ch. Badertscher
Les Verts

M. Binder-Keller
Le Centre

L. Fehlmann Rielle
PS

Andy Gafner
UDF

Martin Haab
UDC

Marc Jost
PEV

Fabian Molina
PS

Le 10 juin 2025, lors d'une séance de questions adressées au Conseil fédéral, le conseiller national Erich Vontobel a souhaité obtenir des informations sur l'état d'avancement des préparatifs relatifs au forum de paix. Dans sa réponse, le Conseil fédéral a expliqué que l'Azerbaïdjan refusait pour l'instant d'y participer en rappelant que *«les interlocuteurs des autorités suisses sont les autorités arméniennes et azerbaïdjanaises»*.

Les autorités azerbaïdjanaises avaient également souligné qu'elles ne reconnaissent aucune entité du Haut-Karabagh. Pour elles, il était donc exclu de participer à un forum tel que celui demandé par la

motion. *«Au vu des positions exprimées, le DFAE ne peut actuellement pas planifier l'organisation d'un forum au sens de la motion 24.4259. Il continue à suivre la situation de près et offre ses bons offices si les deux pays le souhaitent.»*

Lukas Reimann
UDC

Priska Seiler Graf
PS

Carlo Sommaruga
PS

Jacob Stark
UDC

Nicolas Walder
Les Verts

David Zuberbühler
UDC

Beat Flach
PVL

Thomas Burgherr
UDC

Joel Veldkamp
*Christian Solidarity
International*

Le 18 juin 2025, dans une importante manifestation de soutien international, les députés britanniques Jim Shannon et Lord Alton of Liverpool ont publié une déclaration commune au nom du groupe parlementaire multipartite sur la liberté internationale de religion ou de conviction (APPG FoRB), approuvant l'initiative de paix suisse sur le Haut-Karabagh. La déclaration signée par plus de 110 parlementaires britanniques membres de l'APPG, salue l'effort mené par la Suisse pour établir un forum de paix international qui permettrait un dialogue ouvert entre l'Azerbaïdjan et la population arménienne déplacée de force du Haut-Karabagh. Les parlementaires britanniques soulignent la nécessité de garantir le droit au retour des Arméniens déplacés de la région, la protection des droits de l'homme fondamentaux - y compris la liberté de religion telle qu'elle est définie à l'article 18 de la Déclaration universelle des droits de l'homme - et la sauvegarde du patrimoine culturel et spirituel arménien. *«Le rétablissement de la sécurité, de la dignité et de la stabilité pour toutes les communautés du Haut-Karabagh est vital non seulement pour des raisons humanitaires, mais aussi pour la paix régionale dans une zone dont l'importance géopolitique et économique ne cesse de croître»*, peut-on lire dans la déclaration. ■

ԵՂՈՒԱՐԴ ԱԻԱԳ ՍԱՐԿԱԻԱԳ ԴԱԻԻԹԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մաթիկ ԷՊԼԻՂԱԹԵԱՆ

Արդի ժամանակներուն, երբ մեքենակա-նացուած եւ մասամբ արհեստական բանա-կանութեամբ առաջ-նորդուած ենք, ոգեղէն ու վսեմ արժէքները ոտնակոխուած են, նիւթական ու կեղ-ծիքը կը գերազանցեն նուիրեալն ու անձնա-գոհը:

Այս մթնոլորտին մէջ կենսական է Դիողի-նէսի լապտերը՝ գտնե-լու եւ փոխարինելու

համար մարդիկ, որոնք կը մեկնին այս աշխարհէն՝ բաց մը ձգելով իրենց ապրած միջավայրէն ներս:

Չուիցերահայութիւնը եւ Ժընեւի Ս. Յակոբ եկեղեցին բառասուն օրեր առաջ սգացին Եղուարդ Ա. սարկաւազ Դաւիթեանի կորուստը, ան ուրբաթ, 9 մայիսի երե-կոյեան հրաժեշտ տուաւ դէպի անդենական:

Աւելի քան տասնամեակ մը առաջ էր, երբ բախտա-ւորութիւնը ունեցանք ծանօթանալու, ապա մտերմա-նալու հանգուցեալին եւ իր ազնիւ կնոջ՝ Վարդուհիին:

Սուրիոյ պատերազմէն հասած, պանդուխտի եւ գաղթականի մեր առօրեայի մտահոգութիւնները, ցաւերն ու կարիքները սպեղանի ունէին Դաւիթեան ամուսին մօտ: Ան լաւ կը հասկնար մեր կացութիւնը, որովհետեւ ինք ալ Պոլիսէն Չուիցերիա եկած ու ապրած էր այդ փուլը: Համեստ, հիւրասէր ու ծառայասէր նկարագիրով՝ չէր հանդուրժեր կեղծիքն ու փառա-մոլութիւնը, իր դիտողութիւնները կ'ըներ անկաշկանդ:

Շուրջ քառասուն տարիներ Ժընեւի Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ խորանի սպասարկուն էր ան, հմուտ շարականագետ, եկեղեցական ծիսական արարողութեանց գործադ-րութեան բժախնդիր, պոլսական դասական երգե-ցողութեան տիրապետած՝ իր ներկայութիւնը զգալի կը դառնար եկեղեցւոյ կամարներուն ներքեւ:

Հօրենական արմատներով սասունցի էր, ծնած՝ Պոլիս, 12 մարտ 1937-ին, ի տղայ տիոց ծառայած էր իր թաղի Կետիկ Փաշայի Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ մէջ:

1963-ին ընտանիք կը կազմէ եւ կը բախտաւորուի երկու զաւակներով՝ Սիմոն ու Թամար: 1979-ին կը գաղթէ դէպի Չուիցերիա, կեանքի թոհուբոհին մէջ մաքառելէ ետք հանգստեան կը կոչուի:

Դէպի ծննդավայր իր այցելութիւններուն առիթով կը միանար հասակակից սարկաւազներուն՝ անմոռանալի յիշատակներ վերապրելով, որուն մասին Ժընեւ դարձին կը պատմէր մեծ խանդավառութեամբ:

Վերջին տարիներուն առողջական հարցեր կը դի-մագրաւէր, մասամբ կազդուրուած, գերագոյն հաճոյքն էր հետեւիլ Հայ եկեղեցւոյ աշխարհասփիւռ արարողու-

թիւններուն՝ օգտուելով հեռակայ դրութեամբ հա-մակարգչային սփռումներէն: Էջմիածինէն մինչեւ Անթիլիաս, Երուսաղէմէն Կ. Պոլիս, հասնելով Լոս Անճելըս կամ Հալէպ: Ան յաճախ գոհունակութեամբ կը խօսէր արժանաւոր կղերականներու պատգամներուն եւ արարողութեանց մասին, նաեւ իր դժգոհութիւնը կը յայտնէր, եթէ շեղումներ կամ կրճատումներ նկատէր:

Բժախնդիր էր շարականներու ճշգրիտ կատարումներու նկատմամբ, կղերականներու հոգեհանգստեան առիթով առինքնող ծայնով կ'երգէր «Ահեղ խորհուրդ քահանայի» շարականը:

Բազմավաստակ բարեշնորհ Եղուարդ սրկ. Դաւիթեանի թաղման արարողութիւնը տեղի ունեցաւ ուրբաթ, 16 մայիս 2025-ին, յետմիջօրէի ժամը 13:00-ին, նախա-գահութեամբ Վատիկանի մէջ հայրապետական պատուիրակ հաժակ արք. Պարսամեանի, մասնակ-ցութեամբ զուիցերահայ թեմի առաջնորդական տեղապահ Գուսան Ժ. վրդ. Ալմանեանի:

Իր դամբանական խօսքին մէջ հաժակ սրբազան անդրադարձաւ հանգուցեալ Եղուարդ Ա. սարկաւազի հետ իր ծանօթացման, որ սկսած է սրբազանի ման-կութենէն, երբ կը յաճախէր Կետիկ Փաշայի Մեսրոպեան ծխական վարժարանը, եւ որպէս դպիր Ս. Յովհաննէս եկեղեցիէն ներս իր դասատուն ունենալով ողբացեալը, որուն դագաղին դիմաց կանգնած՝ ան յիշեց անցեալէն հաստատուած բարեկամութիւնը: Եղուարդ Ա. սարկաւազին տունը հարազատի մը նման այցելած էր միշտ՝ անոր ընտանիքի անդամներուն փոխադարձ սէրն ու յարգանքը վայելելով:

Իր սրտի խօսքը արտասանեց հանգուցեալի մտերիմ ընկերը՝ Փրոֆ Վահէ Բազար:

Հանգուցեալի որդին՝ Սիմոն, իր խօսքին մէջ յայտնեց, որ հայրը Պոլսոյ մէջ՝ որպէս մանրավաճառ, իր գործն ու հանգիստ կեանքը ձգելով եկած է օտարութեան՝ զաւկին առողջական հարցերուն համար: Այժմ ինք յաջող ոսկե-րիչ էր, սակայն պիտի զրկուի ամենօրեայ հօրենական հեռաձայնի հաղորդակցութենէն:

Սիմոն շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր անոնց, որոնք իր հօր հիւանդութեան յաճախ այցելեցին հիւանդանոց կեցութեան շրջանին:

Խօսք առաւ նաեւ հանգուցեալին հարսը՝ Արմինէն, յայտնելով աներոջ ազնիւ վերաբերմունքը իր ընտանիքի բոլոր անդամներուն հետ:

Ժընեւահայութեան երեց սերունդը, յատկապէս՝ պոլ-սահայ ընկերները, պիտի յիշեն Եղուարդի կատակներն ու խանդավառութիւնն առթող նկարագիրը:

Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ պատերը երկար ժամանակ կարօտ պիտի մնան ձայնիդ:

Հանգուցեալին քառասունքի հոգեհանգստեան արարո-ղութիւնը տեղի ունեցաւ Ժընեւի մէջ կիրակի 29 Յունիսին, նաեւ Կ. Պոլսոյ Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ մէջ:

Հողը թեթեւ զայ վրադ, բարեշնորհ սիրելի Եղուարդ Ա. սարկաւազ: ■

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ԳՐԱԳԵՏ ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼԸՏԵԱՆԻՆ ՀԵՏ՝ ԺԸՆԵԻԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՆ ՆԵՐՍ

Մաթիկ ԷՊԼԻՂԱԹԵԱՆ

Զուիցերիոյ ժընեւ քաղաքի համալսարանի հայագիտական ամպիոնը* հիմնուած է 2007 թուականին, ան առաջինն է երկրին մէջ, ուր 1974-ին սկսած է գործել Հայագիտական ուսումնասիրութիւններու կեդրոնը, որուն նիւթական մատակարարութիւնը կ'ապահովուի Ղուկասեան եղբայրներու հաստատած «Ղուկասեան» հիմնադրամին կողմէ:

Ամպիոնի վարիչն է փրոֆ. Վալենթինա Զալզուարի Պուլիէ:

Համալսարանական ուսանողներուն կողքին, ազատ ունկնդիրներու ներկայութիւնը հաճելի առիթ մըն է գրասէր հասարակութեան համար:

Այս տարուան 28 փետրուարէն սկսեալ, երկշաբաթեայ դրութեամբ, յաջորդական եօթը նիստերով զարնային կիսամեակի ծրագիրին խորագիրն էր «Գրել անժողովուրդ լեզուով» սահմանում մը՝ հաստատուած գրագետ Գրիգոր Պըլլտեանի կողմէ, որուն գրականութիւնը ներկայացուցեալ «Էջեր 20-21-րդ դարու հայ գրականութենէն» անուան տակ:

Հեղինակին բազմաթիւ ստեղծագործութիւններէն Հալէպի մէջ «ՄԱՇՏՈՑ» մատենաշարով «Կիլիկիա» հրատարակչատունէն լոյս տեսած են երկու հատորներ. «ՍԵՄԵՐ» (1997) եւ «ՀԱՐՈՒԲԱՇԸ» (1998): Առաջինին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը «Seuils» անուանումով կատարած է Սոնիա Պեմբեգեան, «Փարանթեզ» հրատարակչատուն, Մարսէյ, 2011-ին, (Éd. Paranthèses):

Փրոֆ. Զալզուարի սպառնիչ ուսումնասիրութեամբ ներկայացուց այս գիրքը, ինչ գործող տիպարները, միջավայրը՝ Հայաշէն աւանը, սփիւռքահայ գաղթական հայու վիճակը, մտայնութիւնը, աւօրեան, տաճնապներն ու յոյգերը:

Վերջին երկու նիստերու աւարտին կատարուեցան հայերէն քննադիրէն ընթերցումներ, ուր շօշափելի դարձաւ Պըլլտեանի մշակած լեզուն, բարբառով համեմուած եւ ժողովրդային բառեր ներմուծած գրական իւրայատկութեամբ:

Ամպիոնին հրաւերով բազմավաստակ գրագետ, բանաստեղծ, վիպագիր, գրաքննադատ եւ բանասէր Գրիգոր Պըլլտեանի ներկայութեամբ իր աւարտին հասաւ այս նստաշրջանը, երեքշաբթի, 20 մայիսին, ժընեւի համալսարանի փիլիսոփայութեան շէնքին մէջ, ուր ներկայ էին հայագիտական ամպիոնի ուսանողներն ու ազատ ունկնդիրները:

Իր բարի գալուստի խօսքով փրոֆ. Վալենթինա Զալզուարի ողջունեց արեւմտահայ գրագետ Գրիգոր Պըլլտեանը՝ շնորհակալութիւն յայտնելով անոր, որ ընդառաջեց ամպիոնի հրաւերին:

Յարդ նախորդ նիստերով քննարկուած հատորի մասին որոշ լուսաբանութիւններէ ետք հիւր հեղինակը ներկայացուց այդ գիրքին միջավայրը Պեյրուֆ՝ Էշրեֆիէի լանջին Հայաշէն աւանը, ուր ապրած է ան նախակրթարանի օրերուն: Իր կիւրիւնցի ծնողքի բնօրրանի հայրենակցական միութեան շնորհիւ ընդունուած է Պեյրուֆի Համազգայնի Նշան Փալանճեան ճեմարանը:

Ան ներկայացուց նաեւ Ֆրանսա հասած ուսանողի մը դժուարութիւնները: Այստեղ ան հետեւած է փիլիսոփայութեան, թէեւ մայրը կ'ուզէր իր որդին բժիշկ տեսնել:

Ներկաներէն ուսանող մը հարց տուաւ գրագետին, թէ ինչո՞ւ ֆրանսերէնով չի գրեր: Պըլլտեան պատասխանեց, որ ֆրանսերէնը գեղեցիկ լեզու մըն է, սակայն՝ «Ես կ'ուզեմ ստեղծագործել իմ մայրենի լեզուով՝ արեւմտահայերէնով»:

Պըլլտեանի գրական արգասիքին վերջին հատորը լոյս տեսած է այս տարուան ապրիլ ամսուն: Անկախ իր ինքնակենսագրութեան ՄԱՆՏՐԱՆԵՐ շարքին հինգերորդն է, ֆրանսերէնով՝ Nom, թարգմանիչ՝ Սոնիա Պեմբեգեան, Classiques GARNIER մատենաշարով: Պատում մըն է իր ծննդավայր Հայաշէնի՝ հիմնուած 1920-ին, ուրկէ գաղթած է Փարիզ 1968-ին: Այստեղ իր մանկութեան լսած վկայութիւնները իր ապրումներու ընդմէջէն համեմատած է Սորպոնի մէջ Հայոց ցեղասպանութեան նուիրուած զեկոյցներուն հետ:

Հայագիտական ամպիոնի կողմէ հրատարակուած պրոշիւրին վերջաւորութեան կը կարդանք ֆրանսերէնի թարգմանուած Գրիգոր Պըլլտեանի հետեւեալ միտքը՝

*«Ոչ թէ վերապրողներու լեզուով,
բայց գոյատեւող լեզուով,
որ մահապատժի ենթարկուած է 1915 թուականին,
Միշտ առկախուած, տարօրինակ կերպով կենդանի»:*

Զուիցերիահայ գաղութի շաբաթական լրատուութեամբ ծանուցուած այս հանդիպումին հայազգի ազատ ունկնդիրներու ներկայութիւնը սակաւաթիւ էր:

Այս երեւոյթը կը հաստատէ հեղինակին «Անժողովուրդ լեզու» սահմանումը: ■

(ԱՇՂԱԿ)

(*) <https://www.unige.ch/lettres/meslo/unites/armenien/accueil>

AlpWebMaster
WEBSITES FOR PROFESSIONALS
www.alpwebmaster.com

IT Solutions • Web & Logo Design • Web Development • Custom Admin Panel

info@alpwebmaster.com
Rue de la Banque 3, CH-1700 Fribourg
Tel: +41 58 580 0770
Koryun 7 str., AM-0025 Yerevan
Tel: +374 41 808 998

PREMAT S.A.

IMPORT & EXPORT

9, RUE DES ALPES

CH - 1201 GENEVE

TEL. 022 731 69 35

CONFÉRENCE “FREEDOM OF RELIGION: PRESERVATION OF ARMENIAN RELIGIOUS, CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE IN ARTSAKH / NAGORNO - KARABAKH” BERNE, 26-28 MAI 2025

Pierre-Alain BEFFA

C'est à l'initiative de l'Église apostolique arménienne et du Catholikos Garegin II qu'a été organisée cette conférence sur le patrimoine arménien de l'Artsakh / Haut-Karabagh, placée sous la présidence du Conseil Œcuménique des Églises (COE) et de l'Église évangélique réformée de Suisse (EERS), marquant ainsi la dimension avant tout religieuse de l'événement et l'invitation de participants essentiellement issus des diverses communautés religieuses chrétiennes.

Cette conférence s'est tenue au Kursaal à Berne du lundi 26 (souper d'accueil) au mercredi 28, en présence de quelque 120 participants, 22 conférenciers et 7 modérateurs. Le Catholikos de tous les Arméniens Garegin II a honoré la conférence de sa présence durant toute sa durée. Outre la participation de l'Église apostolique et de l'église catholique arméniennes, notons celle des communautés réformées, de représentants de l'Église orthodoxe grecque, de la communauté hébraïque et de diverses autres communautés religieuses; il faut signaler que l'Église catholique a décliné l'invitation à participer à cette conférence.

Cet événement cherchait à faire le point sur la question de la préservation de l'héritage religieux, culturel et historique de l'Artsakh, occupé par l'Azerbaïdjan en 2 étapes entre 2020 et 2023.

Les conférenciers étaient des membres issus de diverses communautés religieuses, mais aussi des juristes, historiens, politiciens, journalistes ainsi que des rescapés d'Artsakh et de Chypre.

Mardi, 27 mai 2025

Après des prières introductives par Mme Rita Famos, présidente de l'EERS, Sa Sainteté Garegin II et Sa Sainteté Aram I, Catholikos de la Grande Maison de Cilicie (par vidéo), puis le Révérend Jerry Pillay, Secrétaire général du COE, les thèmes suivants ont été abordés, chacun faisant l'objet de 4 contributions sous la direction d'un-e modérateur/trice.

Perspectives historiques et politiques

Le Professeur Hans-Lukas Kieser a posé le contexte historique du Haut-Karabagh depuis le début du XXe

siècle: marchandage initial entre la Turquie de Mustafa Kemal et l'URSS ayant abouti au détachement de l'Arménie du Nakhitchévan et du Haut-Karabagh, «donnés» à l'Azerbaïdjan avec en principe un statut de provinces autonomes, puis, à l'effondrement de l'URSS, la déclaration d'indépendance de l'Artsakh et le choix de l'Arménie de ne pas intégrer l'Artsakh dans son sein, pour des raisons de droit international (accusation possible d'annexion ou de colonisation).

M. Michael Rubin, spécialiste américain de géopolitique et de stratégie dans le Sud-Caucase, a décrit la situation actuelle, notamment le mépris par les dictateurs et autres «hommes forts» (Erdogan, Aliiev, Poutine, même Trump) à l'égard des démocraties, et à ce titre, l'Arménie représente une «verrue», un danger pour les puissances locales. Vu le désintérêt actuel des grandes puissances pour le Sud-Caucase, l'Azerbaïdjan et son «frère» turc se sentent relativement libre d'agir à leur guise, ce qui représente une grande menace pour l'Arménie.

La Professeure Jasmine Dum Tragut, arménologue autrichienne, a détaillé l'histoire de l'Église albanaise, qui a constitué une brève parenthèse aux alentours du IXe siècle, entretenant des relations étroites avec l'Église arménienne pour disparaître ensuite, en laissant assez peu de traces matérielles et encore moins de traces écrites.

Le Révérend Hon Stephen Cottrell, Archevêque d'York, a conclu en insistant sur le rôle de l'Histoire comme témoin de la vérité historique: nécessité de combattre les contre-vérités telles que celles que tentent de construire la Turquie et surtout l'Azerbaïdjan, qui recrée une histoire basée sur des faits entièrement inventés.

Perspectives interreligieuses

Le Dr Azza Karam, Secrétaire générale de *Religions for Peace*, a insisté sur l'importance du multilatéralisme et de la réunion des forces chrétiennes en périodes de génocide. Les églises chrétiennes étaient toutes présentes dans l'Empire ottoman et ont été des témoins majeurs du Génocide arménien.

Le Rabbin Alexander Goldberg a apporté sa contribution à la question de la nécessaire promotion d'une pluralité des communautés religieuses dans la défense de valeurs éthiques communes, notamment le respect des droits humains et de la liberté religieuse.

Le Dr Farris Ilyas Ketik a présenté par communication vidéo l'importance de la préservation de l'héritage religieux, culturel et historique des Yézidis, communauté ethnoreligieuse du Moyen-Orient victime d'un génocide par l'État islamique et dont les traces de l'existence ont tendance à être également effacées. >>>

CONFÉRENCE “FREEDOM OF RELIGION: PRESERVATION OF ARMENIAN RELIGIOUS, CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE IN ARTSAKH / NAGORNO - KARABAKH” BERNE, 26-28 MAI 2025

»»» La question des témoignages et du rôle du droit international

Le Docteur Luis Moreno Ocampo a ouvert les feux. En tant qu'ancien procureur à la Cour pénale internationale, il a tenu à défendre l'apport du droit international, malgré la crise actuelle à son endroit, nombre d'États refusant à appliquer ses règles et même à en reconnaître les lois et institutions. Il a présenté une application gérée par intelligence artificielle, sous la forme d'un jeu, pour montrer l'importance du droit international.

M. Garo Paylan a été le seul turc d'origine arménienne à siéger au parlement turc, défendant alors courageusement le droit des Arméniens mais aussi de toutes les minorités, malgré les pressions incessantes à son endroit. Après son mandat de parlementaire, il a dû s'expatrier pour éviter l'emprisonnement. Il a insisté sur la nécessité, même de la part d'un petit État menacé comme l'Arménie, de montrer une image forte et de poser courageusement ses exigences. Il a mis l'accent sur la continuité anti-arménienne de l'Empire ottoman et des visées panturque de la République turque qui lui a succédé, ainsi que de l'Azerbaïdjan.

M. David Ghahramanyan était le seul représentant des Arméniens de l'Artsakh. Il a présenté un témoignage fort: photographe de presse, il est resté sur place jusqu'à l'exode de septembre 2023 en couvrant courageusement les événements pour plusieurs médias internationaux (une exposition d'un choix de ses photos était présentée vers l'entrée de la salle de conférence).

Le soir, un repas de gala a été l'occasion, dans l'église méthodiste de Berne, de partager un repas arménien préparé par la cheffe cuisinière Mrs Tatevik Khamoyan, agrémenté d'une prestation musicale remarquée du jeune pianiste de 14 ans, Avetis Khankaldyan, venu d'Erevan pour l'occasion, et de danses par la jeune Kara Harutyunyan.

Mercredi 28 mai 2025

Responsabilité internationale dans la question de l'Artsakh

M. Stefan Müller-Altermatt, conseiller national suisse du parti du Centre, a détaillé la motion interpartis déposée aux chambres fédérales et votée à une large majorité, demandant au Conseil fédéral de s'engager pour le droit au retour sur leurs terres des 120'000 réfugiés arméniens d'Artsakh et pour des mesures assurant leur sécurité.

M. Peter Prove (COE) a tenté de décrire le rôle de l'UNESCO dans la protection de l'héritage arménien de l'Artsakh: l'UNESCO n'a jamais répondu à l'invitation de participer à la Conférence, comme elle n'a jamais répondu aux requêtes pressantes d'établir, après l'invasion du Haut-Karabagh, un inventaire du patrimoine culturel et historique, ainsi que cela fait partie de ses prérogatives. L'UNESCO est présentée comme politiquement influencée par l'Azerbaïdjan et la Turquie: elle reste totalement inactive sur ce dossier. On a symboliquement laissé à la table des conférenciers une place vide avec mention de l'UNESCO...

Son Éminence Adam Dieng, délégué de l'Union africaine pour la prévention des génocides et autres nettoyages ethnoculturels, membre du Tribunal international pour le Rwanda, a témoigné des mécanismes génocidaires et de la nécessité de leur prévention et de l'importance d'interventions internationales pour les empêcher.

Le Professeur Van Z. Krikorian est membre émérite de l'Assemblée arménienne américaine, qui fait un intense travail de lobbying auprès du parlement et du gouvernement américain pour la reconnaissance du Génocide arménien. Professeur de droit international, il a exposé ses efforts pour développer la législation humanitaire américaine et a témoigné de l'échec et des lacunes du droit dans la protection des églises et de la liberté religieuse. Il a souligné que si le XXe siècle est le siècle des génocides (qu'il dénombre), ceux-ci se poursuivent au XXIe siècle, du fait que leurs auteurs restent impunis. Il a appelé à «*Doing better to do Good*».

»»»

CONFÉRENCE “FREEDOM OF RELIGION: PRESERVATION OF ARMENIAN RELIGIOUS, CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE IN ARTSAKH / NAGORNO - KARABAKH” BERNE, 26-28 MAI 2025

»»» Enseignements du passé.

Le Docteur Taner Akçam, historien turc réfugié aux États-Unis, a insisté à son tour sur la continuité parfaitement planifiée par la Turquie du nettoyage ethnique des Arméniens (et des autres communautés chrétiennes): la Turquie kémaliste est l'héritière directe du régime Jeunes-Turcs qui a planifié le Génocide. Il a montré comment, dans les années 1924-25 est mise en place une législation privant les Arméniens survivants de tout droit au retour sur leurs terres et établissant officiellement la confiscation de leurs biens et des biens de l'Église, sauf à Istanbul.

Le Métropolitain Gabriel de Nea Ionia (Grèce), a fait le tour de ce qui reste des identités culturelles et nationales chrétiennes dans les territoires occupés, soit dans la Turquie actuelle: il n'en reste de fait presque rien, une large partie des monuments ayant également été détruits ou ne subsistant qu'à l'état de ruines, alors que le territoire est vierge de membres des communautés chrétiennes, sauf à Istanbul.

Mme Tasoula Hadjitofi est une rescapée de la communauté orthodoxe grecque de la partie de Chypre envahie en 1974 par l'armée turque. Tous les chrétiens qui y résidaient ont fui et se sont réfugiés dans la partie grecque de l'île. Elle aussi se bat pour la survie de la culture de l'ancienne population grecque de cette région. Elle a tenté de sauver des vestiges de cette culture, dispersés par le trafic international clandestin. Son témoignage s'est fait particulièrement vibrant et fort, demandant à son tour que tous les chrétiens s'unissent pour soutenir toute la chrétienté d'Orient menacée d'extinction.

L'après-midi a été consacré à «nouer la gerbe» de toutes ces contributions, pour revenir à l'Artsakh et à sa situation actuelle. Les participants réunis autour des tables rondes ont été invités à émettre des propositions pour agir en faveur de l'Artsakh et pour le sauvetage de son héritage religieux, culturel et historique. Cette requête a provoqué un certain flottement, personne ne semblant avoir d'idée très concrète à proposer dans ce sens. Après réception de quelques suggestions, les organisateurs de la Conférence se sont retirés pour

mettre la dernière main à un projet de déclaration de clôture, transmise aux participants, discutée et approuvée, pour être finalement publiée dans la soirée, alors que se déroulait un ultime repas de gala.

Cette déclaration finale reconnaît le déplacement forcé de plus de 120'000 Arméniens ethniques de l'Artsakh...: «Nous portons témoignage de l'effacement de millénaires de présence chrétienne arménienne dans la région et de la destruction massive des églises, des cimetières, des monuments et d'autres sites sacrés et culturels. {...} Nous réaffirmons que la destruction du patrimoine culturel constitue une violation du droit humanitaire international et est assimilable à un crime contre l'humanité et un indice de l'intention génocidaire.» La communauté internationale est appelée à garantir la redevabilité et à honorer son mandat de protection du patrimoine culturel et religieux. «Nous affirmons également le droit des populations déplacées à revenir sur leurs terres ancestrales dans des conditions de sécurité, de dignité et de non-discrimination. Églises et communautés religieuses, nous croyons que l'enjeu de la protection du patrimoine n'est pas uniquement les monuments, il s'agit plutôt de l'expression vivante de la foi, de l'identité et de la mémoire. {...} Nous soulignons le rôle de la collaboration interreligieuse pour soutenir la guérison, instaurer la confiance et promouvoir la dignité de toutes les victimes de déplacements, de guerre et de nettoyage ethnique. {...} Que cette déclaration soit un témoignage de notre responsabilité partagée et un hommage vivant à la solidarité, à la conscience et à l'engagement.»

Cette déclaration finale est une... déclaration d'intentions. Mais à la lumière de ce qu'on sait de la situation actuelle, à la lumière des propos souvent très sombres de nombre de conférenciers, on ne peut s'empêcher de se demander si l'espoir exprimé n'est pas un peu une posture, l'espoir que tout chrétien se doit de nourrir, sans pour autant qu'on ne voie de moyens concrets et efficaces de faire appliquer les termes de cette résolution? Espérons que l'avenir soit plus radieux qu'il ne le paraît actuellement. ■

*Pierre-Alain Beffa,
membre du Comité de KASA,
participant à la Conférence*

(Crédit photos: www.oikoumene.org)

ՍԵՒՆ ՈՒ UNCLE NUBAR-Ը՝ ՆՈՐ ՀԱՅԵՐ ՀՈՒՆՎՈՒՄԻ ՄԷՋ

Փաթիլ ԳՈՒԼԱԾԵԱՆ

Հայ ենթ, քիչ ենթ, ուր ալ ըլլանք զիրար կը փնտռենք եւ իրարմով կը հպարտանանք՝ մանաւանդ ոչ-հայկական առիթներու ընթացքին, ոչ-հայ շրջանակներու, օտարութեան մէջ: Միջազգային ֆիլմաշխարհի մէջ ալ պարագան նոյնն է. հայու մը հիմնական կամ երկրորդական ներդրումը ֆիլմի մը մէջ միշտ հպարտանքի առիթ է:

Վերջերս, ֆիլմաշխարհի մէջ բաւական իրադարձութիւններ տեղի ունեցան. ամենայայտնին օսթարակիր Anora ֆիլմն էր, որուն երկու հայ դերասանները՝ Կարեն Կարազուլեան եւ Վաչէ Թովմասեան թէ՛ հայու դեր կը մարմնաւորեն եւ թէ՛ հայերէն կը խօսին ֆիլմին մէջ: Այս յօդուածով սակայն պիտի անդրադառնամ երկու այլ օրինակներու՝ Sinners ֆիլմի արտադրիչ Սեւ Օհանեանին եւ Wes Anderson-ի The Phoenician Scheme ֆիլմին:

Սեւակ Օհանեան ծնած է Գերմանիա, 1987ին, մանկութենէն հաստատուած է Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ, իոն ալ ուսանած եւ մտած ֆիլմաշխարհի իբր արտադրիչ եւ գրող: Հանրածանօթ է իր հեղինակած եւ արտադրած Searching (2018) եւ Run (2020) ֆիլմերով: Երկու ֆիլմերն ալ արտադրած է իր կնոջ՝ Նաթալի Գասապեանի հետ: Թեւ զոյգ ֆիլմերը ոչ մէկ ձեւով առնչուած են հայութեան կամ հայու, հեղինակին ու արտադրիչին հայագի ըլլալը ինքնին մեզի համար հպարտութեան առիթ է: Եկեք աւելի հպարտանանք եւ ուրախանանք. Searching ֆիլմը ցուցադրուած է աշխարհի տարածքին եւ 75 միլիոն ամերիկեան տոլար եկամուտ ունեցած է: Աւելին՝ Sundance ֆիլմի փառատօնին շահած է Alfred P. Sloan եւ Audience մրցանակները. առաջինը կը տրուի թեթեւաբանութեան կամ գիտութեան վրայ հիմնուած ֆիլմերուն, իսկ երկրորդը ներկայ հանդիսատեսներու քուէներու արդիւնքին հիման վրայ: Այս բոլորին կողքին, Սեւ Նաեւ Proximity Media արտադրութեան ընկերութեան հիմնադիրներէն մէկն է, որ իր ցանկին վրայ ունի Creed III եւ Sinners ֆիլմերը: Երկու ֆիլմերուն հերոսը Michael B. Jordan-ն է եւ երկու ֆիլմերուն նկարները կը դառնան սեւամորթներու կեանքի շուրջ՝ մէկը բռնաբարութի, իսկ միւսը սեւամորթներու բաղաձիւ մը մէջ գերբնական չարի մասին, բայց խորքին մէջ ցեղապաշտութեան շուրջ:

Սեւ եւ Նաթալի արդէն ունին Նոր ֆիլմի պատրաստութիւն մը՝ Doppelganger, որուն մասին ոչ մէկ այլ տեղեկութիւն կայ տակաւին:

Messes arméniennes en Suisse alémanique

Date	Heure	Lieu	Adresse
27.07.2025	11 30	Kath. Kirche Bernrain	8280 Kreuzlingen TG
17.08.2025	14 30	Kath. Kirche Nussbaumen	5415 Baden AG
14.09.2025	14 30	Kath. Kirche Nussbaumen	5415 Baden AG
www.armenische-kirche.ch Pfr.ShnorkTchekidjian Tel: 079/704 74 87			

Գալով Wes Anderson-ին, անձնապէս, շատ հաճելի կը գտնեմ անոր ֆիլմերու նկարի գոյնն ու շրջանակը (framing). վառ բայց զուսպ գոյներով, համաչափութիւն, ուղիղ գիծեր, եւ տարօրինակ եւ չափազանցուած կերպարները միշտ նկարին մէջտեղ: Իւրայայտուկ եւ տարօրինակ ոճ ունին: Բայց ո՞ր է հայը այս բոլորին մէջ: Wes Anderson-ի The Phoenician Scheme ֆիլմին մէջ կայ հայու կերպար՝ Uncle Nubar, որուն դերը կը մարմնաւորէ Benedict Cumberbatch: Հարեւանցի կերպով կը յիշուի, թէ Uncle Nubar բուն անունով Նուպար Կիւլպէնկեան, զաւակն է գործարար եւ բարեգործ Գալուստ Կիւլպէնկեանին. սակայն ֆիլմին հիմնական կերպարներէն Anatole Zsa-Zsa Korda-ի խորթ եղբայրը ըլլալը պարզապէս fiction (շինծու) է: Wes Anderson այս fiction-ը օգտագործած է պարզապէս որովհետեւ Anatole «Zsa-Zsa» Korda կը ներկայացնէ մեծահարուստ առեւտրական մը որ, Գալուստ Կիւլպէնկեանի նման, իր ընտանիքին մէջ ճիշդ ու արդար ժառանգորդ գտնելու հարցեր կ'ունենայ, եւ որովհետեւ Wes Anderson հանրածանօթ է իր ֆիլմերու անհեթեթ եւ արտասովոր կերպարներով, ներառած է Նուպար Կիւլպէնկեանը (փոքր արպատումէ ետք, ես ալ Նոր իմացայ), որ տարօրինակ անձ մը եղած է՝ երեւութապէս իր երկար մօրուքով, միակնոցով եւ իր համազգեստին վրայի խլործ (orchid) ծաղիկով, իսկ խորքով, միշտ դրամական հարցեր ունեցած է իր հօր հետ: Ֆիլմին մէջ պատկերացուած ահաբեկումի եւ ոճիի տեսարանները իրականութեան չեն համապատասխաներ:

Նոյնանման պարագաներ միշտ ալ եղած են, ճանաչումի հետաքրքրական ձեւ է, ինչպէս 2024ի Monsieur Aznavour ֆիլմը. ով որ չէր գիտեր որ Ազնաւուրը հայ է, իմացաւ. ինչ ալ հայ կերպարներու դերեր ստանձնած էին հայ դերասաններ՝ Յովնաթան Աւետիքեան (Շարլի հօր դերը՝ Միշա Ազնաւուրեան), Հայաստանէն՝ Հայաստանի Հանրապետութեան վաստակաւոր արուեստագետ Նարինէ Գրիգորեան (Շարլի մօր դերը՝ Զնար Պաղտասարեանի), Տիգրան Մխիթարեան (Միսաք Մանուշեանի դերով) եւ ճուլիա Աւետիսեան (Միսաք Մանուշեանի կնոջ Մելինէի դերով):

Վերադառնալով Սեւ Օհանեանին եւ իր կնոջ Նաթալի Գասապեանին, անոնք իրենց ֆիլմի արտադրութեան կողքին կ'օժանդակեն Նաեւ Armenian Educational Foundation-ի (AEF) ֆիլմարուեստի ծրուին, Հայաստանի մէջ այդ ծիւղը ուսանող հայ աշակերտներու նիւթապէս օգտակար դառնալու նպատակով, այն յոյսով, որ ապագայ բեմադրիչներ, արտադրիչներ եւ ինչու չէ բեմագիրներ պատրաստուին եւ հայու անունը ֆիլմերու ընդմեջէն մատնանշուի: ■

(Asbarez.am)

DESTRUCTION ET APPROPRIATION DU PATRIMOINE ARMÉNIEN D'ARTSAKH: HISTOIRE, MÉTHODES ET OBJECTIFS

INTERVIEW AVEC SAHAG SUKIASYAN

La destruction du patrimoine culturel et religieux arménien par les autorités azerbaïdjanaises est un sujet douloureux pour les Arméniens du monde entier. Le manque de couverture médiatique et l'absence de réaction de la part des hautes instances internationales face à ce génocide culturel sont particulièrement choquants. En parallèle à l'effacement des traces arméniennes en Artsakh, de gros moyens sont mis en œuvre visant à falsifier l'histoire en attribuant les monastères arméniens à l'Église albanaise du Caucase et en promouvant le terme «Azerbaïdjan occidental» (le territoire de l'actuelle République d'Arménie) où devraient retourner les réfugiés azéris «chassés» [ou qui ont fui] dans les années 1989-1993. A cet effet, l'État azerbaïdjanais organise et finance régulièrement la publication de nombreux ouvrages et la tenue de colloques pseudo-académiques, d'expositions et de conférences révisionnistes dans différents pays dans le but de s'approprier le patrimoine religieux arménien.

Afin de mieux comprendre la stratégie et les buts à long terme des actions du régime d'Aliiev ainsi que les dangers qui pourraient en résulter, Artzakank s'est entretenu avec **Sahag Sukiasyan**, historien, ancien enseignant et diacre de l'Église apostolique arménienne en France.

Artzakank: M. Sukiasyan, tout d'abord, pourriez-vous nous décrire brièvement l'histoire de l'Église albanaise du Caucase et de la communauté des Oudis?

Sahag Sukiasyan: On parle souvent de l'Albanie du Caucase mais il serait plus juste de parler d'Albanétie du Caucase qui était un royaume situé sur la rive gauche du fleuve Koura, voisin de l'Arménie historique. Le christianisme y fut introduit au même moment qu'en Arménie par des missionnaires arméniens, avec une grande figure fondatrice, Grigorios, petit-fils de Grégoire l'Illuminateur, martyrisé dans cette région et enterré par la suite à Amaras.

L'Oudik (région peuplée par des Oudis) se trouve sur la rive droite du fleuve Koura et était une région de l'Arménie historique où vivaient ensemble les Arméniens et les Oudis.

L'Église d'Albanétie est restée autonome jusqu'au VIIe siècle, lorsque la région fut marquée par des invasions musulmanes. Du VIIe au XIIe siècles, les vagues d'islamisation successives ont entraîné le déclin de cette Église, qui a finalement perdu son autonomie. Une partie de ses fidèles s'est alors rattachée à l'Église orthodoxe géorgienne et l'autre partie à l'Église apostolique arménienne. Avec la fin

de cette Église d'Albanétie, a disparu tout son héritage religieux: Il ne subsiste que quelques traces infimes de sa liturgie et quelques pages de ses livres liturgiques.

A partir de la disparition de l'Église d'Albanétie, il y a eu une imbrication de l'histoire religieuse des Oudis et des Arméniens jusqu'à la période contemporaine. Dans les villages mixtes arméno-oudi, les Oudis qui pratiquaient leur langue au quotidien, étaient arménophones et fréquentaient l'Église apostolique arménienne. Ils portaient des prénoms arméniens et des noms qui se terminaient par «yan». Après l'expulsion des Arméniens d'Azerbaïdjan en 1990, les Oudis qui sont restés, notamment à Nij, le dernier village arméno-oudi qui subsiste encore, ont changé leurs prénoms et noms pour ne pas être assimilés aux Arméniens et éviter d'être persécutés. Sur le plan religieux, ils ont voulu se dissocier des Arméniens et c'est là qu'est née la fable de la nouvelle Église d'Albanie que certains voudraient recréer en Azerbaïdjan. Notons qu'actuellement en Azerbaïdjan les Oudis ne sont pas plus de 3000 et sont très majoritairement musulmans. Il ne subsiste plus que quelques dizaines de familles chrétiennes dans le village de Nij qui n'appartiennent plus à l'Église apostolique arménienne contrairement à leurs parents, grands-parents et aïeux.

L'église St. Elysée à Nij (© Wikipedia)

A: Comment sont-ils arrivés à revendiquer le patrimoine arménien d'Artsakh et même de l'Arménie?

S.S.: La création d'une nouvelle historiographie par l'Azerbaïdjan a commencé pendant la période soviétique et s'est amplifiée après l'indépendance. En 2003, un petit groupe a commencé à revendiquer cet héritage. En 2011, a été créée l'association appelée «Communauté chrétienne albano-oudie d'Azerbaïdjan» avec l'objectif de ressusciter l'Église albanaise, présentée faussement comme >>>

INTERVIEW AVEC SAHAG SUKIASYAN

➤➤➤ apostolique et n'ayant aucun lien avec l'Église apostolique arménienne. Ce projet est porté par Robert Mobili (ex-Mobilian), géologue sans formation théologique, soutenu par l'État azerbaïdjanais. Il est assisté par le prédicateur Rafik Danakari. Cependant il y a un problème: Aujourd'hui, cette «communauté» n'a pas de clergé, ni de centres de formation. Ses tentatives d'ordination de prêtres par des évêques d'Églises établies n'ont pas été fructueuses à ce jour. A quelques reprises, les évêques à la tête du diocèse de l'Église orthodoxe russe d'Azerbaïdjan sont venus participer à des cérémonies religieuses dans l'église de Nij et y ont baptisé des fidèles. J'ai remarqué que depuis quelques semaines, sur le site de cette communauté on parle de «l'Église apostolique orthodoxe d'Albanie». Je me demande s'ils ont renoncé à l'idée de constituer une Église autonome et comptent intégrer l'Église russe d'Azerbaïdjan.

Par ailleurs, M. Mobili réussit assez habilement à apparaître dans un certain nombre de lieux, en particulier lors des colloques internationaux organisés par des églises que l'Église arménienne considère comme des «Églises sœurs», telles que l'Église orthodoxe russe et l'Église catholique romaine. Par une politique d'entrisme il se montre dans des cercles religieux divers et se présente comme le responsable de cette communauté chrétienne.

Pour moi, cette communauté n'est qu'une officine au service de la propagande azerbaïdjanaise visant à justifier les revendications historiques et territoriales de l'Azerbaïdjan en réécrivant l'histoire de la région et s'appropriant le patrimoine culturel et religieux arménien.

A partir de 2020, ce groupe organise ce que j'appelle des «flash pèlerinages»: En prétextant une fête de saint ou un anniversaire, MM. Mobili et Danakari conduisent régulièrement des groupes d'une trentaine de personnes, toujours les mêmes, en pèlerinage non seulement vers les églises arméniennes de la région de Nij, mais aussi sur l'autre rive du fleuve Koura jusqu'en Artsakh, notamment à Dadi-vank, à Gandzassar, à Tsitsernavank et ailleurs. Les mêmes Mobili et Danakari se sont rendus également au monastère Surp Khatch (St-Croix) sur l'île d'Akh-tamar à Van en Turquie avec des drapeaux azerbaïdjanais et ont déclaré qu'il s'agissait d'un monastère albanien. Sur plusieurs sites azerbaïdjanais le monastère de l'apôtre Thadée en Iran du nord, tout comme les monastères qui se trouvent en Arménie actuelle, sont présentés comme des monastères «albanais».

A: L'Azerbaïdjan s'attribue un lien historique avec Saint Barthélémy qui est considéré comme le patron saint de la ville de Bakou, où il aurait été prétendument martyrisé. Quelle est la signification de cette démarche pour l'Église apostolique arménienne?

Pèlerinage à l'église Surb Hovhannes dans le village de Togh (Hadrut) (Page facebook de Robert Mobili)

S.S.: C'est extrêmement grave! Après l'appropriation du patrimoine matériel, ils sont passés au stade de l'appropriation spirituelle. St. Barthélémy, qui est reconnu pour être avec St. Thadée l'un des deux apôtres fondateurs de l'Église arménienne, est désormais présenté par les Russes et les Oudis comme la figure tutélaire et fondatrice du christianisme en Azerbaïdjan et comme le Saint patron de Bakou. Chaque année, le 24 juin, le diocèse de Bakou de l'Église russe organise une grande cérémonie de commémoration sur l'emplacement de l'église orthodoxe russe St. Barthélémy, détruite dans les années 30 du siècle passé, en présence de religieux russes, catholiques, oudis et musulmans.

C'est une grande trahison de la part de l'Église russe. Il s'agit de nier l'histoire de l'Église apostolique arménienne qui, selon la tradition reconnue par toutes les autres églises, a été fondée par les apôtres Thadée et Barthélémy. C'est un détournement, «un véritable hold-up» exercé sur l'histoire et la spiritualité arméniennes. Rappelons que le monastère St. Barthélémy en Turquie où se trouvait le tombeau présumé de l'apôtre, a été entièrement détruite et le sort du monastère St. Thadée en Iran reste incertain vu la situation dans la région.

A: L'Azerbaïdjan manipule les instances religieuses du monde musulman et bénéficie du soutien diplomatique dans ces cercles. Mais qu'en est-il des institutions chrétiennes, y compris le Vatican, qui affichent parfois un soutien à Aliév?

S.S.: L'Azerbaïdjan organise des grandes conférences dans différents pays en investissant massivement dans la communication internationale. Un des volets de ces manifestations est purement religieux. On réunit des religieux pour parler de la paix et naturellement de l'engagement de la famille Aliév et de l'État azerbaïdjanais en faveur de la paix. L'autre volet est académique. On organise des symposiums avec un nombre de participants du monde académique. Les actes de ces symposiums sont publiés sur le net et les personnes sérieuses ou les scientifiques sur le plan international disent ➤➤➤

INTERVIEW AVEC SAHAG SUKIASYAN

»»» que personne ne les prend au sérieux. Oui, personne ne les prend au sérieux aujourd'hui. Quand on voit qu'une institution comme la Grégorienne à Rome, l'université papale tenue par les Jésuites et une des plus prestigieuses institutions universitaires au monde, accueille une conférence* internationale sur le patrimoine de l'Albanie du Caucase, on ne peut pas en être si sûr. Notons que des lettres de salutations ont été adressées à la conférence par deux hiérarques importants du Vatican: le cardinal Georges Jakob Koovakad, le préfet au dicastère pour le dialogue interreligieux et Mgr Claudio Guggerotti, le préfet au dicastère des églises orientales. Ce dernier est en même temps un arméniste et un spécialiste de l'histoire de la spiritualité arménienne mais qui a fait plusieurs voyages à Bakou. Un autre événement avait été organisé plus tôt à l'Université catholique de Pologne. On voit que petit à petit, nos adversaires s'insèrent dans les institutions religieuses chrétiennes.

À Dadivank (© Monument Watch)

La propagande azerbaïdjanaise repose sur plusieurs piliers: Il y a d'abord les personnes chargées de la logistique à savoir, tout d'abord de l'élaboration des narratifs. Puis les ambassadeurs aux quatre coins du monde avec leurs attachés culturels, avec, à la différence des Arméniens, l'implication de tous les ministères (ministère de la Diaspora de l'Azerbaïdjan, le ministère de la Culture, le ministère de la Défense). Puis, le Centre international culturel de Bakou (l'équivalent de l'Alliance française) qui constitue une pièce essentielle du soft power azerbaïdjanais. Enfin, le pilier financier ou la Fondation Aliev, une fondation privée appartenant à la famille Aliev qui profite des retombées de l'immense rente pétrolière et gazière d'Azerbaïdjan. Quand on voit l'impact du mécénat de cette fondation au Vatican, en France et partout ailleurs, on ne peut que s'inquiéter parce que malheureusement le droit et l'histoire ne font pas force de loi aujourd'hui. ■

(La suite de l'interview dans notre prochaine édition)

(*) Cette conférence intitulée «Christianisme en Azerbaïdjan: Histoire et modernité» et coorganisée par l'Institut d'histoire et d'ethnologie d'Azerbaïdjan, l'ambassade de la République d'Azerbaïdjan et la Communauté chrétienne albano-oudie, a eu lieu le 10 avril 2025.

HOMMAGE A BABA

À la mémoire de Yetvart Tavitian (Davutoglu)

Baba, tu étais de notre Eglise
un pilier,

Déjà enfant, puis comme
diacre, tu y officiais.

Homme de grande foi, la
liturgie n'avait pour toi aucun
secret,

Tu avais à cœur de la servir et
de la respecter.

Plus que tout, tu étais un
homme généreux et entier,

Tu appréciais particulièrement les belles tablées
Pour déguster entre amis de bons petits plats et
triquer.

Pour toi, ce n'était pas un vain mot l'entraide et
l'amitié,

Nombreux sont ceux qui peuvent aujourd'hui en
témoigner.

Il y a 6 ans, avec force et courage tu t'es relevé,
Tel un phénix, la maladie, le coma, la rééducation, tu
as traversé.

De cette époque, je garde en mémoire nos
discussions, nos apartés.

Durant ces mois passés à l'hôpital, j'ai eu le temps de
t'observer.

Certes, tu n'étais pas le patient le plus patient et
parfois tu te rebellais,

Mais tu n'as pas baissé les bras et tu as persévéré,
Pour nous offrir à tous des moments précieux de
complicité.

Baba, je veux te remercier pour le Beau-Père et le
Grand-Père que tu étais.

Tu étais pudique, sensible et ton Amour, plutôt que
par les mots, par les actes, tu nous le montras.

Je me souviendrai à jamais le jour où, au crépuscule
de ta vie, je t'ai vu pleurer

En parlant de ton Papa chéri, de sa souffrance, de la
maladie qui l'avait emporté,

Ce jour-là, tu pensais souffrir de cette même maladie,
tu en étais persuadé.

Baba, même si ce n'était pas dans nos habitudes,
j'aimerais te dire combien je t'appréciais et t'aimais.

Tu nous a quitté le 9 mai, pour rejoindre tous les
êtres chers avant toi décédés.

Mai est un mois, pour toute notre famille, très
particulier,

Mélange de sentiments et d'émotions fortes, variées
et opposées.

Mai nous a apporté le plus grand bonheur quand
notre fils Arek est né

Et nous a déchiré notre cœur puisque c'est en mai
que ma Mayrik et toi vous êtes envolés.

Pour finir, j'aimerais te demander de bien vouloir
serrer dans tes bras ma Maman et l'embrasser.

Que ton âme rejoigne la lumière et que tu continues,
à jamais, de nous guider et de nous éclairer.

Asstvats Hokit Loussavoré! ■

Arminé

SANAHIN: LA DANSE COMME ACTE DE TRANSMISSION

Irma CILACIAN GANDOLFI

Troinex, le 10 mai 2025 - La scène s'éclaire, les premières notes retentissent, les danseurs apparaissent. Le public retient son souffle, les projecteurs révèlent non seulement les costumes richement brodés, mais aussi l'intensité d'un héritage qui se transmet depuis des générations: celui de la culture arménienne, par la danse.

Le spectacle de fin d'année de la troupe Sanahin, qui a eu lieu une nouvelle fois à la salle des fêtes de Troinex, n'est pas un simple gala de fin de saison. C'est un moment de reconnaissance collective, un acte culturel, un geste de mémoire. Les jeunes artistes - une cinquantaine de danseuses et danseurs âgés de 5 à 25 ans - ont présenté un programme riche, préparé tout au long de l'année sous la direction des chorégraphes Chouchane Agoudjian, Vahag Kalaidjian et Christina Galstian.

Une mémoire en mouvement

Chaque danse, chaque geste, chaque rythme évoque un héritage ancien, où l'histoire et l'émotion se conjuguent. Le programme s'intitulait cette année *Retour aux sources*, et toutes les chorégraphies ont été créées ou adaptées sur un répertoire arménien, mêlant musiques traditionnelles, populaires et compositions contemporaines. Le public a pu entendre notamment *Im Tchinari Yare* et *Andzrev n'egav* (interprétés par l'ensemble Kohar), *L'ange à la fenêtre d'Orient* et *Soufi Dance* (André Manoukian), *Garuna*, *Ai Ayloukhs*, *Ari im Sokhag* (Komitas), *Lezguinka* (Khachaturian), *Zartunk*, *Hingala*, *Msho Kher / Sassoun*, *Gagatchner*, *Pert*, *Shalakho*, ou encore *Khio Khio*.

Certaines danses, comme *Les coquelicots* ou *La citadelle*, évoquaient avec poésie et intensité la vie rurale, la transmission ou la résistance. La chorégraphie intégrait narration, musicalité et théâtralité: les tableaux s'enchaînaient dans une esthétique collective, où chacun trouvait sa place, dans une précision sensible et une expressivité maîtrisée.

Les danseuses et danseurs ayant porté ce programme sont: Amalia Alves, Gayané Alves, Anna Amirjanian, Ari Avedissyan, Eva Avedissyan, Tsolag Diosdado de Caso, Arek Diosdado de Caso, Lucinée Doudak, Paulina Doudak, Dalia Drissi, Alec Enksezian, Emma Enksezian, Adelina Evdokimova, Sirane Gandolfi, Lisa Gendjian, Lori Ghouchian, Naïri Ghouchian, David Hambardzumyan, Léa Harutunyan, Tigran Harutyunyan, Kara Harutyunyan, Chloé Hirzel, Milana Hovanisian, Hrachya Hovsepyan, Gagik Kazaryan, Maria Kosoyan, Rosa Kossian, Matthias Merjanian, Arina Mkhitarian, Ruben Mkhitarian, Léa Movsisyan, Eva Oganezova, Nathan Pigni, Mélina Poladian, Arev Sahil, Naïri Sahil, Chahan Sedef, Chahanik Sedef, Kaïa Sirabian, Théa Sirabian, Areg Sultanian, Raphael Toruslu, Ménua Trochard, Vika Yeganian, Elly Zancanaro, Laura Zancanaro.

Une transmission collective

Mais Sanahin ne repose pas que sur ses danses. Le cœur battant de la troupe vit aussi dans les coulisses, où des dizaines de bénévoles œuvrent toute l'année. Christine Sedef, pilier du projet depuis 17 ans, coordonne chaque mercredi les répétitions au Centre arménien de Troinex, organise le gala et veille à la transmission des valeurs humaines et culturelles de la troupe.

(Crédit: Arpi Basmadjian)

Autour d'elle, Meda Khachatourian et Natali Doudak assurent la logistique, la gestion des costumes, la communication avec les familles. Le jour du spectacle, chacun connaît son rôle: régie lumière assurée par Antoine Agoudjian, sonorisation par Nejdeh Khachatourian, coordination des loges, maquillage par Taline Ghouchian et Juliette Sedef, buffet, accueil, préparation du repas avec Alexi Doudak et Tatev Khamoyan... Sanahin est une chorégraphie humaine à part entière.

Une communauté en marche

Le gala est aussi un moment d'unité pour la communauté arménienne de Suisse romande et au-delà. Parents, amis, anciens danseurs et danseuses se retrouvent dans un esprit de fête et de transmission. Après le spectacle, la soirée se prolonge autour d'un repas, puis d'un *kef* animé par Shant Ghouchian, où se mêlent kocharis, et autres danses populaires.

Une promesse d'avenir

Sanahin incarne une forme de résistance joyeuse, une pédagogie vivante de l'identité. La danse y est à la fois art, lien, mémoire et promesse. Une promesse tenue, chaque mercredi, par des dizaines de jeunes, de familles et de bénévoles qui, ensemble, font vivre une culture ancienne avec une énergie profondément contemporaine.

Rendez-vous est déjà donné pour la rentrée: les cours reprendront le mercredi 17 septembre 2025. Les inscriptions sont ouvertes auprès de Christine Sedef (079 758 11 36 / christinesedef@ik.me). ■

ENTRE PATRIMOINE, DESIGN ET INNOVATION: L'ARMÉNIE AU CŒUR DES EXPOSITIONS INTERNATIONALES

Lerna BAGDJIAN

Cette année, plusieurs expositions internationales mettent en lumière la richesse du patrimoine culturel arménien et la vitalité de la création contemporaine du pays, en croisant architecture, art, mémoire et technologies innovantes.

Direction la Sérénissime

Tous les deux ans, Venise accueille l'Exposition internationale d'Architecture, un rendez-vous incontournable pour les passionnés d'art et de la culture du bâti. Cet événement réunit les penseurs du monde entier autour d'un thème central qui explore les grands enjeux du bâti, de la ville, de l'environnement et de la société.

Chaque pays y présente une exposition dans son propre pavillon, offrant une vision unique de ses préoccupations architecturales, culturelles ou politiques. L'événement est aussi un lieu de réflexion critique, d'expérimentation et de dialogue entre les disciplines et les cultures.

(© Tumo Center for Creative Technologies)

À l'occasion de la 19e édition, la République d'Arménie présente «Microarchitecture Through AI: Making New Memories with Ancient Monuments». Le pavillon attire l'attention sur les défis auxquels est confronté le patrimoine culturel arménien aujourd'hui, notamment sa disparition due aux changements climatiques, aux conflits et à la négligence, tout en explorant comment les technologies émergentes, telles que l'intelligence artificielle, peuvent offrir de nouvelles méthodes de préservation et d'exploration.

L'exposition est commissariée par Marianna Karapetyan et commanditée par Svetlana Sahakyan du ministère arménien de l'Éducation, des Sciences, de la Culture et des Sports. Elle rassemble des designers et chercheurs des organismes CALFA / MoNumEd (recherche scientifique couplant l'intelligence artificielle), TUMO (notamment le projet de numérisation du patrimoine arménien), Electric Architects (conception spatiale). Ensemble, ils explorent comment la mémoire culturelle peut être activée et prolongée par un dialogue entre matériaux traditionnels et technologie.

Au travers d'une scénographie mettant le processus en exergue, le "laboratoire" du pavillon retrace les premières campagnes de digitalisation du patrimoine arménien en Artsakh menées par TUMO avec divers spécialistes partis en Lada dès les premiers jours de la guerre de 2020, sans trop savoir ce qu'ils trouveraient sur le chemin. Un second espace, plus expérimental, explore l'usage des nouvelles technologies pour repenser la notion de patrimoine.

Nombreuses réflexions vis à vis de l'usage de l'intelligence artificielle dans le processus créatif ont été générées, qui font parfois débat parmi les acteurs du patrimoine culturel, mais ceci témoigne de l'importance d'une préoccupation commune: la lutte contre l'effacement. Plus encore, ils rappellent surtout l'importance d'une réflexion critique sur le rôle des outils contemporains, dont l'influence est désormais incontournable, afin de mieux comprendre comment ils peuvent contribuer à préserver, réactiver, et peut-être même réinventer dans une juste mesure, notre rapport au patrimoine.

<https://www.archdaily.com/1028294/armenian-pavillon-at-venice-biennale-2025-explores-ai-and-cultural-memory>

À quelques kilomètres de Venise, une tout autre exposition incontournable s'est préparée en parallèle.

Après le monumental, place au banal.

(© Library for Architecture)

Dans le cadre de la 24e Exposition Internationale de Milan, le Pavillon national arménien explore le concept d'architecture ordinaire, en mettant en lumière des éléments urbains négligés comme le garage, symbole de transformation et de potentiel caché. Le pavillon s'inscrit dans le thème général de l'exposition. "Inégalités" et a été conçu par *Library for Architecture*,

une plateforme indépendante fondée en collaboration avec plusieurs architectes basés à Erevan pour discuter de la théorie et présenter de nouveaux concepts en architecture.

À travers une scénographie sensible, le pavillon devient un espace créatif et communautaire, reflet de l'esprit collaboratif d'Erevan. Une sélection d'artefacts (croquis, pièces d'art,...) incarne la culture quotidienne de la ville et invite les architectes à repenser les objets du quotidien pour en révéler leur beauté. >>>

ENTRE PATRIMOINE, DESIGN ET INNOVATION: L'ARMÉNIE AU CŒUR DES EXPOSITIONS INTERNATIONALES

➤➤➤ Si l'Italie vous est trop loin, cap sur Saint-Etienne, en France.

L'Arménie est à l'honneur cette année pour la 13e Biennale Internationale Design de Saint-Etienne. À noter que la ville vient d'être jumelée avec la ville de Kapan (Syunik, Arménie).

L'exposition *En relief, Créer en Arménie*, mise en scène par le bureau Normal Studio, explore le lien profond entre les créateurs arméniens et leur environnement. Elle met en lumière comment le territoire, à la fois source d'inspiration et de matière, alimente leurs pratiques artistiques et leurs imaginaires.

(© Lerna Bagdjian)

Les commissaires Jean-François Dingjian, Eloi Chafai et Nairi Khatchadourian y présentent les œuvres de dix-neuf artistes et collectifs arméniens, parmi lesquels figurent Sargis Antonian, Shant Charoian, Movses Der Kevorkian, Davit Kochunts, Anush Ghukasyan, Arsen Karapetyan, Noro Khachatryan, Piruza Khalapyan, Khoren Matevosian, Gayane Sofoyan, Ariga Torosian, Studio Trinité, snkh., TUMO, AHA collective, ICA Yerevan, Berq Studio, ainsi que deux figures historiques: Hripsime Simonyan (1916-1998) et Kamo Nigarian (1950-2011).

L'exposition rend aussi un bel hommage à Simonyan et Nigarian, deux figures majeures du modernisme soviétique en Arménie. Leur apport décisif au design industriel et aux arts décoratifs est aujourd'hui une source d'inspiration pour la nouvelle génération. Leurs œuvres et archives, présentées aux côtés des créations contemporaines, offrent une perspective historique essentielle et enrichissante.

Pour couronner le tout, le groupe Ladaniva était convié à l'inauguration et a su envoûter le public. Une exposition contextuelle et sensible qui mérite le détour à la ville du Design.

<https://www.biennale-design.com/saint-etienne/2025/fr/a/en-relief-creer-en-armenie-22>

Envie d'aller encore plus loin?

Avril marquait l'inauguration de l'exposition internationale EXPO 2025 Osaka, Kansai, Japon. Après les Émirats-Arabs-Unis en 2021, c'est au tour du Japon d'accueillir l'exposition mondiale où 160 pays participent.

(© Tumo Center for Creative Technologies)

Le pavillon arménien intitulé "Les piliers d'aujourd'hui et de demain" se caractérise par huit piliers, dont chacun fait écho à un domaine, tel que l'histoire, la technologie. Une scénographie qui met une fois encore le savoir-faire arménien, entre héritage et innovation.

Y sont aussi exposées les initiatives innovantes en matière d'éducation, telles que COAF, Armat et TUMO. À noter que Tumo Gunma a ouvert tout récemment ses portes, le premier centre TUMO en Asie, prêt à accueillir plus de 1000 élèves chaque semaine.

<https://tumo.org/tumo-at-expo-2025-osaka/>

Sinon, l'Arménie n'est jamais une mauvaise solution

Pour la première fois, l'Arménie aura sa biennale sur son propre territoire. Lancée par Shant Charoian, l'initiative "Line Biennale" a pour but d'attirer designers, architectes, artistes, à repenser l'espace public pour activer des lieux selon une thématique donnée.

Plutôt que de promouvoir des échantillons de notre culture à l'international, c'est l'international qui est invité à découvrir l'Arménie.

Plus de 171 participants ont répondu au *Call for projects*, de plus de 38 pays. 8 installations ont été sélectionnées, à la fois des jeunes designers et architectes internationalement reconnus, tels que les agences Bruther et Monadnock.

➤➤➤

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆՈՒՄ ՀԻՄՆՈՒԵԼ Ե ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ԹՂԹԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ՝ ՏԵՂԱԿԱՆ ՀՈՒՄՔՈՎ

Մերոպ Մաշտոցի անուն Մատենադարանում հիմնուել է ձեռագրերի վերականգնման թղթի արտադրություն՝ տեղական հումքով:

Նորաբաց արտադրամասի բացման արարողությունը ներկայ են գտնուել ԿԳՄՍ Նախարար Ժաննա Անդրեասեանը, ԵՄ Հայաստանի ներկայացուցչության դեսպան Վասիլիս Մարագոսը, Մատենադարանի տնօրեն Արա Խզմալեանը, ինչպես նաև մի շարք գործընկեր կառույցների ներկայացուցիչներ:

Նախարար Ժաննա Անդրեասեանը, ողջունելով հաջողություններին, ընդգծել է. «Մատենադարանում անընդհատ հաճելի նորություններ կան, որոնք մեզ ստիպում են առնչուել Մատենադարանի մի նոր շերտին՝ յալելալ անգամ համոզուելով, որ այստեղ գործունեության ընդլայնումը սահմաններ չունի: Մատենադարանն աւելին է, քան պահոցը և գիտական աշխատավայրը. սա նաև փորձառության և հնարաւորութիւնների մի միջավայր է, որտեղ հայկական վերականգնողական թղթի արտադրությունը դառնալու է հիմնային հնարաւորութիւն՝ զարգացման ճանապարհին»: Նա իր երախտագիտութիւնն է յայտնել Նախաձեռնութեան կազմակերպիչներին՝ նման նորարար Նախաձեռնութեան համար:

(<https://escs.am>)

Մատենադարանի տնօրեն Արա Խզմալեանն իր ելույթում շեշտել է, որ Նախաձեռնությունը մեծ նշանակություն ունի հաստատության պատմության համար:

«Մատենադարանն այն վայրն է, որտեղ վերականգնում են ոչ միայն Մատենադարանի ամբարներում պահուած արժեքները, այլև Հայաստանի բոլոր գրադարանների ու թանգարանների գրաւոր կոթողներն ու յուշարձանները», -ասել է նա:

Նա շնորհակալութիւն է յայտնել բոլոր այն կառույցներին, որոնք աջակցել են ծրագրի իրականացմանը:

Խզմալեանը նաև նշել է, որ Նախարարութեան աջակցութեամբ համալրուել են վերականգնող մասնագետ-

ENTRE PATRIMOINE, DESIGN ET INNOVATION: L'ARMÉNIE AU CŒUR DES EXPOSITIONS INTERNATIONALES

»»» La Biennale ayant comme thématique “Up in the Air” sera ouverte pour un mois dans les différents espaces publics sélectionnés par les participants. Ensuite, une nouvelle maison sera pensée pour accueillir les installations de manière durable, afin d'éviter tout gaspillage.

<https://linebiennial.com/>

***

Au travers de ces expositions, l'art devient un vecteur de résilience, de transmission et d'exploration. Qu'il s'agisse de préserver une mémoire menacée, de revaloriser les formes du quotidien ou de penser l'avenir à travers l'innovation, la création arménienne joue un rôle essentiel dans la construction d'un récit collectif.

L'effervescence artistique actuelle, portée par une jeune génération engagée, puisant son inspiration dans le territoire, témoigne d'un dynamisme culturel qui redéfinit le rapport au patrimoine et à l'environnement, et exprime une volonté claire d'ancrer le potentiel créatif arménien bien au-delà de ses frontières en faisant appel à des valeurs universelles. ■

L.B.

ների հաստիքները, ինչը կարևոր դեր ունի Մատենադարանի մասնագիտական առաջխաղացման համար, քանի որ վերականգնման ենթակայ նիւթերի ծաւալները շարունակ աճում են:

Միջոցառման ընթացքում Արա Խզմալեանը շնորհակալագրեր է յանձնել այն կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին, որոնք Նախաստել են Նախաձեռնութեան յաջող մեկնարկին: Վերականգնման բաժնի մասնագետների կատարած ուսումնասիրությունների և փորձարկումների արդիւնքում յաջողուել է մշակել թուղթ, որն իր յատկութիւններով համարժեք է աշխարհում լայնօրէն կիրառուող ճապոնական վերականգնողական թղթին, սակայն արտադրում է տեղական հումքից:

Նախագիծը իրականացուել է Armenia Tree Project բարեգործական հիմնադրամի, ԵՄ կողմից ֆինանսաւորուող #EU4Culture ծրագրի (գլխաւոր գործընկեր՝ Գեօթէ ինստիտուտ), «Իմփաթէ Հաբ Արմենիա» սոցիալական նորարարութեան զարգացման հիմնադրամի և Մատենադարանի համատեղ ֆինանսաւորմամբ: Ծրագրի մեկնարկը նշանաւորուել է Մատենադարանի և Armenia Tree Project հիմնադրամի միջև համագործակցութեան յուշագրի ստորագրմամբ, որի շրջանակում իրականացուել է մինչև 100 ծառի տնկում: ■

(panarmenian.net)

DEUX ISABELLE ET ... DEUX LÉON EN UN!

Philippe DERSARKISSIAN

Il était une fois une très jolie princesse, et dans les contes et légendes, les princesses sont toujours très jolies ... Mais ici, il s'agit d'histoire.

Notre Isabelle est connue des historiens, et, je le pense, par très peu d'entre-nous. Et, me concernant, c'est en visitant le marché de Vernissage à Erevan - je l'avais déjà relaté ici, par ailleurs - que j'ai découvert son existence avec l'achat d'un Dram en argent (pièce de monnaie) frappée en 1188 pour commémorer le mariage d'Isabelle d'Antioche (ou Isabelle de Poitiers) d'avec le prince régnant Levon II.

J'étais venu pour acquérir quelques objets en bois, en pierre, en terre, ou en métal: De l'artisanat local, et je repartais avec un bout de notre Histoire une petite pièce de monnaie de plus de 800 ans, dans le creux de ma main: C'était quand même un peu mieux qu'un simple souvenir, et surtout c'est bien à partir de ce petit bout de métal que je me suis intéressé à l'histoire de l'Arménie médiévale.

Donc, il était une fois une très jolie princesse de souche française, descendante directe de chevaliers (les Croisés) et princes franco-normands établis au Levant après les croisades, la bien nommée Isabelle d'Antioche laquelle fut choisie par le prince régnant de la Cilicie, Levon II.

Ils convolèrent en justes noces le 3 février 1188.

Antioche (ou Antakya, car elle se trouve en Turquie aujourd'hui) était une cité antique majeure, capitale de la Syrie romaine, un carrefour entre Orient et Occident, un centre névralgique du commerce, mais aussi le siège du patriarcat orthodoxe et l'on utilisa le nom de «Chrétiens» ici, pour la première fois pour désigner les disciples de Jésus.

La Cilicie, était, elle aussi, un épice centre des routes marchandes.

Les marchands étrangers (les Francs, les Génois, les Vénitiens, les Provençaux, les Languedociens, les Catalans...) choisirent la Cilicie pour ses ressources car le climat favorisait la culture du coton, du mûrier (nourriture principale des vers à soie), et de la vigne. Le bois y était abondant et largement utilisé pour les constructions navales. On produisait en outre de la laine et enfin le mot «cilice» est à l'origine un vêtement grossier, fabriqué sur place et tissé avec des poils de chèvre et que l'on devait porter directement sur la peau pour provoquer cet inconfort, voir même de la douleur: Un instrument de pénitence ou de lutte contre les passions que certains religieux portaient.

Sa situation géographique était aussi parfaite avec un carrefour caravanier où aboutissaient les routes du sud: À partir du golfe persique, on rejoignait la

Mésopotamie et la Syrie et par la route de l'est: l'Extrême-Orient à l'Asie Mineure par l'Asie centrale, en d'autres termes: La route de la soie.

Par son développement de côtes il y avait encore des ports très accessibles et Marco Polo très impressionné décrivit cette activité portuaire dans son «Livre des Merveilles».

Donc, ce fameux 3 février 1188 marqua l'apogée de la Cilicie arménienne et cette union scella une alliance politique majeure entre la principauté arménienne de Cilicie et les états croisés voisins.

← Le roi Léon 1er

Ce mariage était un tournant diplomatique très habile qui permit aux souverains arméniens de ménager ou de jongler avec les différentes influences latines, byzantines et islamiques en préservant leur indépendance et leur prestige.

Isabelle née à Antioche et qui appartenait à la noblesse franque orientale était donc un pont entre ces deux civilisations et ce mariage un pacte et ... La stratégie supplante la passion, bien éloignée des contes et épopées populaires.

Le prince Levon II souhaitait ardemment cette reconnaissance des puissances occidentales, celle du pape et de l'empereur germanique, afin d'acquérir, à terme, la couronne royale.

Nous sommes bien peu documentés sur Isabelle, la reine sans titre, ou tout au moins, une princesse consort de fait. Quelle fut sa stratégie afin de rapprocher ou d'harmoniser l'Orient chrétien (arménien et apostolique) et l'Occident latin? Nous savons qu'elle fut active dans la diplomatie et les échanges entre Antioche, les ordres militaires (Templiers, Hospitaliers) et la cour de Cilicie. Cette carence de détails est due au fait que l'histoire retient beaucoup plus les faits militaires et les couronnements et un peu moins la stratégie diplomatique des femmes de pouvoir à l'époque médiévale, mais son rôle, nous le savons, fut fondamental.

Née vers 1160, elle mourut vers 1190.

DEUX ISABELLE ET ... DEUX LÉON EN UN!

➤➤➤ En 1198, suivant les projets qu'il poursuivait, Le prince Levon II fut couronné officiellement roi par un légat du pape (c'est-à-dire un émissaire, représentant du Saint-Siège) et avec la bénédiction de l'empereur Henri VI du Saint-Empire Romain germanique. Le prince Levon II, devint alors: Le roi Levon Ier. Et par voie de conséquence le premier roi d'Arménie de Cilicie: D'une principauté dont il était issu à un royaume qui venait de se créer d'où le changement de numéro.

Dès lors il centralisa le pouvoir, fortifia les villes, engagea une politique d'alliance avec l'Occident. Il chercha à rapprocher l'église arménienne de celle de Rome et ce projet d'une union entre ces deux Églises répondait à des motivations politiques car il souhaitait ainsi s'assurer de l'appui inconditionnel des puissances occidentales, face aux menaces récurrentes des seldjoukides ou des mamelouks.

Le pape de son côté, voyait dans l'Église arménienne, une Église orientale séparée et marginalisée qu'il avait le projet de ramener dans le giron catholique et cela provoqua des tensions internes parmi les religieux arméniens.

Mais pourquoi donc ces tensions et se schisme entre ces deux Églises chrétiennes?

En l'an 451 dans la ville de Chalcédoine (à côté de Constantinople) des évêques se réunirent pour débattre de cette question: Qui est vraiment le Christ?

Et l'on décida que le Christ était une seule personne, en deux natures, pleinement Dieu, pleinement homme.

Les Églises d'Orient (arménienne, copte et syriaque) rejetèrent en bloc cette définition car pour elles le Christ n'était pas séparé en deux natures, mais réuni dans une seule nature divine et humaine. Donc ne voulurent en aucun cas reconnaître ce fameux Concile de Chalcédoine.

De toute façon le peuple arménien ne voyait là qu'une trahison, spirituelle, culturelle mais aussi culturelle, une perte d'identité nationale...

1210: Levon Ier épousa en secondes noces, Sybille de Lusignan qui, grâce à ce mariage devint alors reine consort d'Arménie en donnant une forte impulsion aux relations et alliances franco-arménienne.

1216: Carnet rose, La petite Isabelle d'Arménie naît de cette union.

Mais en 1219, Levon Ier mourut et la petite Isabelle devint reine, alors âgée de trois ans. La régence est assurée par Adam de Baghras mais ce dernier sera tué en 1220 par les Assassins, qui était une communauté chiite très active à cette époque (le nom propre devenu commun vient de là).

Ainsi dans cette période trouble, plusieurs barons tentèrent de s'emparer du pouvoir souhaitant contrôler le trône par le mariage.

Le 25 janvier 1221 Isabelle se marie avec le prince Philippe d'Antioche mais certains historiens datent ce mariage vers 1222. La reine avait donc entre 6 et 8 ans et le prince entre 18 et 20 ans! Rien d'étonnant et ce n'était pas rare à l'époque car les familles royales ne voyaient dans ce type d'union qu'un accord politique, le mariage serait consommé plus tard ou pas!

Et pour Philippe et bien...Pas! Le prince Philippe et donc le «roi consort» s'installa en Cilicie. Il était plutôt dynamique mais son comportement agaça sérieusement la noblesse arménienne avec son exigence d'imposer d'abord les usages et ensuite le clergé latin: Oui Levon Ier avait essayé aussi, à son époque, et puis partisan de la modération et de la diplomatie insufflée dans l'ombre par la première Isabelle, avait renoncé tout en ménageant tout le monde.

«Le retour de la reine Isabelle» Vardges Surenyants
(Galerie nationale d'Arménie)

Philippe n'était peut-être pas le couteau le plus aiguisé du tiroir ou alors: Fut-il mal conseillé? Constantin de Babéron connétable d'Arménie, seigneur de Babéron (une forteresse en Cilicie), et encore stratège (retenez cela pour plus tard), vit quant à lui une dérive et sans doute un petit projet.

En 1224 ou en 1225, sous son autorité, Philippe est arrêté, destitué, emprisonné, empoisonné durant sa captivité: Bon sang, nous ne sommes pas grand-chose, hein?

Mais ce fameux Constantin, un esprit lumineux sans angles mort et fin stratège, et surtout pour l'Église arménienne un homme providentiel, avait pour seul projet de marier son fils à la reine, qui convola donc en secondes noces en 1226 avec Héthoum. Ce dernier deviendra Héthoum Ier, roi d'Arménie.

Ce mariage est fondamental car il donnera naissance à la dynastie héthoumide qui règnera sur l'Arménie durant plus d'un siècle, juste par la volonté de ➤➤➤

ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐ, ԻՐԱԴՈՒՆՔՆԵՐ, ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏԻՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ

Յունիսի 21-ին, Փախստականների իրաւունքների պաշտպանութեան միջազգային օրուայ առիթով «Լեռնային Ղարաբաղի փախստականների իրաւապաշտպան միութիւն» հասարակական կազմակերպութեան նախաձեռնութեամբ տեղի ունեցաւ «Փախստականներ. իրաւունքներ, գործողութիւններ, պատասխանատուութիւն և յիշողութիւն» խորագրով աշխատաժողովը:

Ողջունելով ներկաներին՝ «Լեռնային Ղարաբաղի փախստականների իրաւապաշտպան միութեան» նախագահ Անդրանիկ Գրիգորեանը ներկայացրեց աշխատաժողովի նպատակները՝ վերլուծել 2020-2023 թուականներին Լեռնային Ղարաբաղից Ադրբեջանի կողմից բռնի տեղահանուած հայերի իրաւունքները, փաստել ու բարձրաձայնել կատարուած անարդարութիւնները, համատեղ ուժերով ձեւաւորել իրաւական գնահատականների, անվտանգ և արժանապատիւ վերադարձի իրաւունքի վերականգնման և պաշտպանական ռազմավարութիւնների համակարգ: «Միջազգային հանրութեան՝ մարդու իրաւունքների հանդէպ հաւատարիմ մնալու դէպքում, իրաւունքի գերակայութեան և գործի վճռականութեան պարագայում միայն հնարաւոր կը լինի դատապարտել մարդկութեան դէմ ուղղուած յանցագործութիւններն ու պաշտպանել փախստականների իրաւունքները», - ընդօժեց Ա. Գրիգորեանը:

Միջոցառման շրջանակում տեղի ունեցան մի շարք պանելային քննարկումներ, որոնց առանցքային թեմաներն էին. Լեռնային Ղարաբաղից բռնի տեղահանուած անձանց իրաւունքները. պաշտպանութեան միջազգային երաշխիքներն ու միջազգային պատասխանատուութիւնը - Լեռնային Ղարաբաղի հայկական մշակութային ժառանգութիւնը որպէս բնիկութեան անձնագիր. ոչնչացում և իւրացում - Լեռնային Ղարաբաղի ադրբեջանականացման քաղաքականութիւնն ու թուրքական գործօնը՝ Ադրբեջանի կողմից Էթնիկ զտման քաղաքականութեան համատեքստում:

«Գեղարդ» հիմնադրամի վերլուծաբան, պ.գ.թ. ղոցնետ Գոռ Մարգարեանը, կարևորելով աշխատաժողովի անցկացումը, քննարկուող թեմաների հրատապութիւնը, անդրադարձաւ պատմամշակութային ժառանգութեան խնդիրներին: «Պատմական ճշմարտութեան խեղաթիւրման և բազմաշերտ ապատեղեկատուութեան տարածմամբ Ադրբեջանը մի կողմից վարում է Արցախի հայկական-քրիստոնէական ժառանգութեան աղուանացման, միւս կողմից՝ ոչնչացման քաղաքականութիւն», - իր խօսքում նշեց վերլուծաբանը:

Արցախի աղուանացման-ուղիացման թեմայով զեկոյցում ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտութեան ինստիտուտի Զրիստոնէայ Արևելքի բաժնի վարիչ, պ.գ.դ. Ալեքսան Յակոբեանը ներկայացրեց Կուր գետի աջափնեայ Ուտիք և Արցախ նահանգների վաղ շրջանի Էթնիկ վիճակը՝ նշելով, որ «անտիկ դարաշրջանից ի վեր Մեծ Հայքի Ուտիք նահանգի բնակչութեան և բուն աղուանական ցեղերի միջև որևէ կապ չի ընկալուել»:

DEUX ISABELLE ET... DEUX LÉON EN UN!

»»» Constantin, lequel annexa le trône à sa lignée sans faire de guerre, juste par alliance et habileté. Une habileté dont héritera d'ailleurs Héthoum Ier car même s'il est arrivé au pouvoir par une réaction anti-franque, il avait une politique extérieure très francophile tout en ménageant à l'intérieur le clergé et le peuple en maintenant une alchimie politique et religieuse arménienne, au moment le plus florissant pour le royaume d'Arménie.

Isabelle comme héritière unique, a ouvert la voie à une nouvelle dynastie qui avait cette capacité de s'adapter aux enjeux politiques et aussi militaire de cette nouvelle ère. Il y eut des alliances à large spectre notamment avec les Mongols. Cela contribuera à la pérennité du royaume bien après la chute des autres États chrétiens d'Orient.

Isabelle mourut en 1252 et Héthoum Ier en 1269

Il était une fois, une bien jolie reine, qui se maria avec un fils de bonne famille dont elle fit un roi. Ils eurent 8 enfants dont Levon III qui devint après Héthoum Ier, roi d'Arménie.

800 ans après, je me baladais à Vernissage où je glissais juste une petite pièce dans la machine à remonter le temps. ■

Ph. D.

Արցախի մելիքութիւններին՝ որպէս հայոց պետականութեան դրսևորման անդրադարձաւ «Գեղարդ» հիմնադրամի վերլուծաբան, պ.գ.թ. Արտակ Մաղալեանը: Ըստ վերլուծաբանի՝ թէև 16-18-րդ դարերում Արևելեան Հայաստանում կային բազմաթիւ մելիքութիւններ, սակայն այդ իշխանութիւններից առաւել անուանի էին Արցախի հինգ՝ Գիւլիստանի, Ջրաբերդի, Խաչենի, Վարանդայի և Դիզակի մելիքութիւնները (համայնի մելիքութիւններ), որոնց էլ վիճակուած էր մեծ դեր խաղալ ու միջնադարի հայոց պատմութեան մէջ:

«Գեղարդ» հիմնադրամի վերլուծաբան Ստելլա Վարդանեանը, խօսելով Արցախի բարբառի՝ որպէս բռնի տեղահանուածների ինքնութեան պահպանման կարևորագոյն տարրի մասին, նշեց. «Տեղահանուած անձանց լեզուն, իսկապէս, աներևակայեցիորէն նշանակալի ոչ նիւթական մշակութային արժէք է, և դրա պահպանումն անելի կարևոր է հարկադիր միգրացիայի համատեքստում: Իսկ Արցախից բռնի տեղահանուած մեր հայրենակիցների համար Արցախի բարբառի պահպանումը ոչ միայն լեզուական, այլև առանձնայատուկ ինքնութեան, մշակութային ժառանգութեան կարևորագոյն խնդիր է»:

Աշխատաժողովին մասնակցում էին պատմաբաններ, քաղաքագետներ, միջազգային իրաւունքի փորձագետներ, իրաւաբաններ, մշակութաբաններ:

Տեղի ունեցաւ նաև լուսանկարիչ Վլադիմիր Գեորգեանի՝ Արցախի մշակութային յուշարձանների և տեսարժան վայրերի լուսանկարների ցուցադրութիւնը: ■

(Գեղարդ Հիմնադրամ)

Vient de paraître

**ROUPEN SÉVAG
LE POÈTE ASSASSINÉ
- 26 août 1915 -
Antranik ZAROUKIAN**

Traduit de l'arménien occidental
sous la direction de:

Rosine Tachdjian-Atamian

Préface de **Hans-Lukas Kieser**

Avec le concours de:

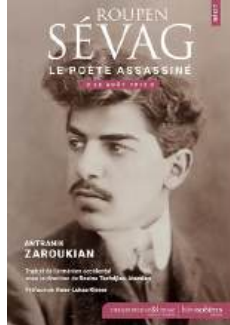
Sarkis Serge Arzoumanian

Massis Patrick Arzoumanian

Haroutyoun Arthur Garabedian

Ara Jean-Michel Allahverdian

et Adom Jean Atamian

Avec la participation de Manoug Claude Atamian et
Hrayr Claude Hratchian

LE LIVRE

Roupen Sévag, de son vrai nom Roupen Tchilinguirian, naît le 15 février 1885 à Silivri, dans l'actuelle Turquie. Après des études au prestigieux collège Berberian de Constantinople, il part en 1905 pour Lausanne. Il y fait des études de médecine et épouse, en 1910, la fille d'un joaillier allemand, Hélène Apell. En 1914, il retourne à Constantinople pour se consacrer à sa vocation littéraire - il a déjà notamment publié un premier recueil de poésie, *Le Livre rouge* (1910), douloureuse évocation des massacres d'Adana, et est enrôlé la même année dans l'armée ottomane.

Victime de la rafle des intellectuels arméniens perpétrée le 24 avril 1915 à Constantinople, prélude au Génocide des Arméniens, Roupen Sévag est déporté à Tchangri. Il y pratique la médecine et guérit une jeune fille turque, qui s'éprend de lui. Son père propose au Dr Tchilinguirian de se convertir à l'islam pour sauver sa vie. Sévag refuse et meurt assassiné le 26 août 1915, avec son ami, le poète Daniel Varoujan.

Ce récit raconte les démarches entreprises par Janni Apell et ses parents auprès de l'ambassade d'Allemagne pour faire libérer Roupen. Voici la première traduction française de ce récit, augmentée d'un cahier-photo et de précieux documents historiques.

L'AUTEUR

Membre éminent de la diaspora arménienne, **Antranik Zaroukian** (1913-1989), enseignant, écrivain, poète et journaliste, a notamment publié plusieurs ouvrages autobiographiques consacrés à son enfance dans un orphelinat à Alep. ■

maisonneuve & larose (Nouvelles éditions) /
hémisphères éditions

**ՏԱԹԵԻ ՄԵԾ ԱՆԱԴԱՏՈՒՄ
ՅԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒԵԼ Է ԽԱՐԻՍԽ,
ՔԱՐԷ ՕՃԱԽ, ՋՆԱՐԱԿԱԴԱՏ
ԹԱՍԻԿԻ ԲԵԿՈՐ**

Տաթևի Մեծ անապատում իրականացուող պեղումների նախապատրաստական փուլը արդեն իսկ բերել է կարևոր բացայայտումների:

Ամբողջ տարածքն ազատագրուել է խիտ բուսածածկոյթից ու մացառներից, ինչի արդիւնքում նախկինում անանցանելի վայրերն այժմ դարձել են լիարժեք հասանելի այցելուների համար: Շրջագայութեան ենթակայ են դարձել նաև բազմաթիւ խցեր ու օժանդակ կառոյցներ, որոնց ներսում մաքրման աշխատանքներից յետոյ վերադասաւորուել են հարիւրաւոր քարեր՝ պարունակելով ճարտարապետական տարրերի և կոթողների բեկորներ, յայտնում է ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարութեան «Պատմամշակութային ժառանգութեան գիտահետազօտական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ը:

Վերաբացուել են տարիներով փակուած մի շարք սենեակների մուտքեր: Թէև պեղումները հիմնականում գտնուել են նախապատրաստական փուլում, որոշ հատուածներում արդէն իրականացվել են մասնակի պեղումներ, որոնց ընթացքում ի յայտ են եկել ինչպէս անջնարակ, այնպէս էլ ջնարակուած խեցեղենի ու յախճապակու բեկորներ:

Նշանակալի առաջընթաց է գրանցուել դամբարանի տակիքի, ինչպէս նաև սեղանատան, խոհանոցի և մի շարք այլ շինութիւնների ներքին տարածքների մաքրման գործընթացում: Յայտնաբերուած նիւթերի թւում են արծանագիր խաչքարերի ու տապանաքարերի բեկորներ:

Յատկապէս ուշագրաւ են համարուել նորայայտ խարիսխը, քարէ օջախը, ջնարակապատ թասիկի բեկորը և այլ հնագիտական առարկաներ:

Պեղումները դեռևս ընթացքի մէջ են: ■

(panarmenian.net)

(Խմբ.) **Տաթևի Մեծ Անապատը** ուշ միջնադարի արժեքաւոր համալիրներից է որը գտնուում է Որոտան գետի ափին Սիւնիքի մարզում: Այն ռազմական նշանակութիւն է ունեցել XVIII դարում Դաւիթ Բեկի կազմակերպած ազատագրական պայքարի ժամանակ:

COMMUNICATIONS - RENDEZ-VOUS

NAISSANCE

Taline et Betty Garibian Wienforth ont la joie d'annoncer la naissance de leur fils **Arsham Jannis** le 6 mai 2025 à Genève.

Toutes nos félicitations aux parents.

DÉCÈS

M. Yetvart Tavitian (Davutoglu), diacre de longue date de l'église St. Hagop de Troinex, survenu le 9 mai 2025 à Genève.

Nos sincères condoléances à la famille endeuillée.

DONS

- Pour le repos de l'âme de M. Yetvart Tavitian

À Artzakank-Echo

Maral et Ara Simsar	Fr. 100.-
Annie et Raffi Garibian	Fr. 100.-

Artzakank remercie les donateurs.

La Bibliothèque St-Grégoire l'Illuminateur

Centre arménien Hagop D. Topalian
2-4 Place d'Arménie - 1256 Troinex

*Restera ouverte pendant les vacances estivales
selon les horaires habituelles,*

Tous les mercredis de 14h à 18h

Renseignement et RDV pour les autres jours:
M. Garabed Yelegen - Tél: +41 79 538 51 26

LES CIRCUITS DE KASA

EST DE LA TURQUIE (lac de Van, Kars, Ani)

+ CIRCUIT CLASSIQUE

du 7 au 25 octobre: 3400 CHF *

CIRCUIT CLASSIQUE en Arménie

du 12 au 25 octobre: 2300 CHF *

(*) Prix calculé sur la base d'au moins 5 voyageurs, en chambre double, avion en sus.

Et toujours **voyages à la carte**: circuits thématiques, randonnée, spécial famille...

Aussi **B&B** centraux et soignés à Erevan et Gumri.

Contacts:

Azniv Aslikyan: azniv.aslikyan@kasa.am
00374 93 67 11 60

Monique Bondolfi: monique.bondolfi@kasa.am
0041 78 860 22 94

TROUPE DE DANSE SANAHIN

INSCRIPTIONS OUVERTES !

**RENTRÉE:
17 SEPTEMBRE 2025**

RENSEIGNEMENTS ET INSCRIPTIONS:
079 758 11 36 OU @TROUPE_SANAHIN

SAVE THE DATE !

BAF
BUILDING AN ALTERNATIVE FUTURE

Vide Grenier

dimanche 7 septembre
9h à 16h
au parking du
Centre Arménien de Genève
Place d'Arménie, 1256 Troinex

Restauration
Animations
Brocante

INSCRIPTION
& INFORMATION
<https://forms.gle/MBP66XccQNE9WXC39>

ԺԸՆԵԻ ԵՒ ԼԵՄԱՆ ՇՐՋԱՆԻ
ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

PAROISSE DE L'ÉGLISE
APOSTOLIQUE ARMÉNIENNE
SAINT-HAGOP
GENEVE REGION LEMANIQUE

ԺԸՆԵԻ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԾԽԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ԱՆՂԱՄԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ

Կիրակի 25 Յունիս 2025-ին, ժընեվի Սուրբ Յակոբ մայր եկեղեցույ մէջ մատուցուած կիրակնօրեայ Սուրբ եւ Ամմահ Պատարագի աւարտին, եկեղեցույ կից Հայկական Կեդրոնի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ ժընեվի Սուրբ Յակոբ եկեղեցույ Ծխական խորհուրդի տարեկան անդամական ժողովը՝ Նախագահութեամբ՝ առաջնորդական տեղապահ Գեր. Տ. Գուսան Ծ. Կրդ. Աճաւեանի:

Օրակարգի կարեւոր նիւթերէն երկուքը կը վերաբերէին եկեղեցույ նիւթական խնդիրներուն եւ եկեղեցույ անուան եղած՝ հին եւ նոր կտակներուն ու անոնց գործածութեան: Նշենք որ մի քանի օր առաջ եկեղեցին նոր կտակ մը ստացած էր հանգուցեալ Ամահիտ Մեսճեանի կողմէ: Եկեղեցույ նուիրեալ եւ յարգարժան ատենապետ Օնիկ Գազանճեան մանրամասն կերպով ներկայացուց այս նիւթերը ժողովի մասնակից անդամներուն:

Նախքան ժողովի աւարտը, օրակարգի համաձայն, երկու նոր անդամներ, Ժան Միշէլ Վարդան Սիմոնեան եւ Էլի Չաքար, ընդունուեցան Ծխական խորհուրդի կազմին մէջ: Ժողովը աւարտեցաւ Տեղապահ Հայր Սուրբի Պահպանիչ աղօթքով: Ապա Հայկական Կեդրոնի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ հիւրասիրութիւն որով ընթացքին ներկաները շնորհաւորեցին եկեղեցական խորհուրդի նորընտիր անդամները:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ԿԱԹՈՒՂԻԿԵ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՃՆԻ ՏՕՆԸ

Կիրակի 22 Յունիս 2025-ին, ժընեվի Սբ. Յակոբ մայր եկեղեցույ մէջ նշուեցաւ Մայր Աթոռ Կաթողիկէ Սուրբ Էջմիածնի հիմնադրութեան տօնը՝ հանդիսապետութեամբ Չուփցերիոյ Առաջնորդական Տեղապահ Գեր. Տ. Գուսան Ծ. Կրդ. Աճաւեանի: Սուրբ եւ Ամմահ Պատարագի աւարտին, կատարուեցաւ մասնաւոր Հայրապետական Մաղթանք՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի անսասնութեան ու պայծառութեան համար:

Հայր Սուրբը իր քարոզին մէջ ըսաւ. «Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի տեսիլով այս տօնը Հայոց եկեղեցույ ամենամեծ տօներէն է: Իբրեւ Քրիստոնեայ եւ Հայ Առաքելական եկեղեցույ անդամ, Կաթողիկէ Սուրբ Էջմիածնի օրը մենք կը տօնենք մեր հաւատքի հօր՝ բազմաչարչար Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի խոր Վիրապի անդունդային խաւարէն դուրս գալու եւ Աստուծոյ լոյսն ի Հայաստան աշխարհի սփռելու յիշատակը:»

Հայր Սուրբը անդրադարձաւ նաեւ Հայաստանէն ներս այս օրերուն տեղի ունեցող սուր տագնապին եկեղեցույ եւ պետական այրերու միջեւ: Ան խնդրեց բոլորին աղօթքը՝ մեր եկեղեցույ եւ պետութեան համար, մաղթելով համագործակցութիւն, հանդուրժողութիւն եւ միասնականութիւն պետութեան եւ եկեղեցույ միջեւ:

LA FÊTE DE LA CATHÉDRALE DE ST. ETCHMIADZINE

Le dimanche 22 juin 2025, à l'occasion de la Fête de la construction de la Cathédrale de St Etchmiadzine, la Sainte Messe solennelle a été célébrée par le curé de l'Église St. Hagop, le Très Révérend Père Goossan Aljanian. La Sainte Messe a été suivie d'une prière spéciale dédiée au Saint-Siège d'Etchmiadzine.

ՀՈԿՈՒԿԱԿԱՆ ԱՅԾԵԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳ ԼՈՒԿԱՆՈՅԻ ՄԵՋ

Կիրակի 15 Յունիս 2025-ին Լուկանոյի Նորանգոյ Պամպիո Կաթողիկէ գեղեցիկ եկեղեցույ մէջ Սուրբ Պատարագ մատուցանեց եւ յաւուր պատշաճի քարոզեց Թեմիս Առաջնորդական Տեղապահ Գեր. Տ. Գուսան Ծ. Կրդ. Աճաւեան: Բազմաթիւ հաւատացեալներ մասնակցեցան Սուրբ Պատարագին եւ արժանացան հաղորդութեան Սուրբ խորհուրդին: Ներկաներուն մէջ էին Թիչինոյի շրջանի ոչ-Հայ Չուփցերիացի կարեւոր վարչական անդամներ: Արարողութեան աւարտին, Պատարագի մասնակիցները հիւրասիրուեցան եկեղեցույ սրահին մէջ, համայնքի տիկիներուն կողմէ պատրաստուած համեղ եւ ճոխ ճաշատեսակներով:

Rédaction, Très Rev. Père Goossan Aljanian

ԹՕՓԱԼԵԱՆ ԴՊՐՈՑ ECOLE TOPALIAN

Fondation Hagop D. Topalian: Route de Troinex 64, CH-1256 Troinex (Genève)
topalianecole@gmail.com

1994-2024

No. 77

Fête de l'école Topalian

Le 15 juin, en présence de Son Excellence Madame l'Ambassadrice Hasmik Tolmajian et de Monsieur Vartkess Knadjian de la Fondation Topalian, les élèves de l'école ont enchanté le public avec leur spectacle de fin d'année, placé sous le signe des fêtes traditionnelles arméniennes. Dans une ambiance joyeuse et colorée, chaque classe a mis à l'honneur une fête emblématique:

Hampartsoum

Trndez

Tarkmantchats

Vardavar

Chants, danses et mises en scène ont transporté l'assistance au cœur du patrimoine culturel arménien, pour un moment empreint d'émotion, de fierté et de convivialité.

Թօփալեան դպրոցի տարեվերջյան հանդեսը

Կիրակի, հունիսի 15-ը խանդավառ էր Թօփալեան դպրոցում: Աշակերտների գեղեցիկ ասմունքի և երաժշտական ելակներին ներքո ավարտվեց ևս մեկ ուսումնական տարի:

Միջոցառումը սկսվեց Հայաստանի պետական օրհներգի և տերունական աղոթքի կատարմամբ, որին հաջորդեց աշակերտների կողմից հայ ժողովրդի ազգային և եկեղեցական տաղավար տոների գեղեցիկ բեմադրությունը: Հայկական ժողովրդական երգերի կատարումները ներկաներին փոխանցեց հայրենիքի շունչը և հայրենասիրական ոգին:

Տարեվերջյան հանդեսը

Հանդեսին ներկա էին նաև Շվեյցարիայում ՀՀ դեսպան Հասմիկ Տոլմայանը և Թօփալեան հիմնադրամի անդամ Վարդգես Գևաճյանը: Նրանք դպրոցի աշակերտներին հանձնեցին ավարտական դիպլոմները, ինչպես նաև հայկական առցանց վիրտուալ բոլեջի դասընթացները հաջողությամբ ավարտելու վկայականները: Այս տարի Թօփալեան դպրոցն ուներ երկու ավարտական աշակերտ՝ Տիգրան Հարությունյանը և Կայա Սրապեանը: Դպրոցի տնօրինությունը շնորհավորում է նրանց և մաղթում նորա-նոր ձեռքբերումներ գիտելիքների աշխարհում:

La rentrée de l'École Topalian aura lieu

Le mercredi 17 septembre 2025 à 10h.

Toute l'équipe enseignante sera ravie de vous accueillir.

- o Grand choix de livres et de publications récentes
- o Expositions de tableaux - Conférences
- o Rencontres musicales
- o Cours de langue pour adultes arménien occidental et oriental
- o Artisanat - Souvenirs, bijoux
- o Spécialités arméniennes à emporter et service traiteur, pain arménien (Lavach), vin et cognac d'Arménie, café et thé d'Arménie
- o Voyages - Découverte de notre patrimoine culturel en Europe et en Arménie

ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ARMENIE
Culture & Saveurs

HORAIRES: Lundi à Vendredi 9h30 - 18h30 - Samedi 10h - 15h

55 rue de Lausanne - 1202 Genève CH -
Tram 15 - arrêt Môle ou Parking de la gare Cornavin
T +41 (0) 22 900 01 59 - info@armenie-culture-saveurs.ch
www.armenie-culture-saveurs.ch

Fondation H.D. Topalian

UAS NEWS

CONCERT MAGNIFIQUE À L'ÉGLISE

Un concert exceptionnel a eu lieu à l'église de Troinex le 27 mai dernier avec deux parties distinctes qui ont captivé l'auditoire.

La première partie du concert a été interprétée par les Young Talents, un groupe d'enfants violonistes talentueux de l'école violonissimo de Genève qui ont enchanté l'assemblée avec leur interprétation de la musique baroque. Les mélodies complexes et les harmonies riches ont créé une atmosphère élégante et raffinée, transportant les spectateurs dans l'univers de la musique ancienne.

La deuxième partie du concert a été marquée par la prestation du quatuor vocal Nairyan qui a émerveillé l'auditoire avec ses voix harmonieuses et expressives. Les chants traditionnels arméniens ont été interprétés avec passion et émotion, créant une atmosphère de spiritualité et de beauté.

L'église a fourni un cadre parfait pour ce concert, avec son architecture et son acoustique exceptionnelle. La beauté de l'église a ajouté une dimension supplémentaire à l'expérience musicale, créant une atmosphère de recueillement et de contemplation.

Grâce à la prestation exceptionnelle des musiciens et des chanteurs, les spectateurs ont pu apprécier la richesse de la musique baroque et de la musique vocale arménienne, dans un cadre unique et inspirant.

L'UAS BRILLE À LA FÊTE DE LA MUSIQUE

L'Union Arménienne de Suisse a eu l'honneur de tenir un stand lors de la fête de la musique, un événement qui a attiré des centaines de visiteurs curieux de découvrir la culture arménienne. Situé sur la promenade des pins, à l'ombre des arbres d'un magnifique parc au cœur de la vieille ville de Genève, le stand de l'UAS a été un véritable lieu de découverte et de partage.

Les visiteurs ont pu découvrir les saveurs de la cuisine arménienne, avec des plats traditionnels préparés avec amour par les bénévoles de l'UAS. L'atmosphère y était chaleureuse et conviviale.

Après trois jours de travail intensif, l'événement a été couronné de succès, grâce à la participation active des bénévoles et à l'accueil chaleureux des visiteurs. L'UAS est fière d'avoir pu partager sa culture et sa tradition avec la communauté, et espère renouveler cette expérience à l'avenir.

TRADITIONNEL KHOROVATS

Comme chaque année à la rentrée, l'Union Arménienne de Suisse est heureuse d'annoncer l'organisation d'un khorovatz convivial à Troinex. Cet événement, qui est devenu une tradition, promet d'être une occasion parfaite pour se retrouver et partager un moment agréable dans une ambiance détendue.

Au programme:

Tournoi d'échec et backgammon, les amateurs pourront s'affronter dans une partie endiablée.

Un bon barbecue sera l'occasion de savourer de délicieux plats dans une ambiance chaleureuse.

Rendez vous au **Centre arménien de Troinex le 24 août**. Nous vous invitons à vous joindre à nous pour une après-midi de plaisir et de convivialité.

Cet événement est l'occasion idéale pour les membres de l'UAS et leurs amis de se retrouver, de renforcer les liens communautaires et célébrer notre héritage commun.

Nous sommes impatients de vous voir nombreux à cet événement! Pour plus d'informations, n'hésitez pas à nous contacter.

Nous vous rappelons les différents moyens de contact de notre association:

- Mail: info@u-a-s.ch

- Téléphone: 078 344 30 89

- Site Internet: <https://u-a-s.ch>

- Facebook / Instagram: UAS Geneva